

*Μια διαμάχη του Κ. Τσάτσου με
τρεις κεντρικούς διανοούμενους*

Κων. Γερ. Γιαννόπουλος

Α. Σε όσους γνωρίζουν ιδίως την παιδεία και την ιδεολογία του Κ. Τσάτσου δεν κάνει εντύπωση η αντικομμουνιστική τοποθέτησή του.

Ο Κ. Τσάτσος, όταν γύρισε από το Παρίσι σε ηλικία 19-20 ετών, είχε διαμορφώσει μια κοσμοθεωρία «πολύ αισθησιοκρατική», σχεδόν υλιστική. Όταν, τελειώνοντας το στρατιωτικό του, πήγε στη Γερμανία, ξεκίνησε από τον Καντ, προσχώρησε στο γερμανικό ιδεαλισμό κι από εκεί στους νεοκαντιανούς¹ στους οποίους και παρέμεινε μέχρι τέλους.

Όταν επέστρεψε από τη Γερμανία, τέλος του 1928, τον απασχολούσε ο κομμουνισμός όχι ως πολιτικό αλλά ως κοσμοθεωρητικό πρόβλημα. Έλαβε μέρος στις δημόσιες συζητήσεις τις οποίες έκαναν στο Πανεπιστήμιο, κατά τα έτη 1931-1932, εκείνος και ο Π. Κανελλόπουλος από τη μια πλευρά και οι Σάββας Κωνσταντόπουλος, Αναστάσιος Χριστοφιλόπουλος και Άγγελος Προκοπίου από την άλλη· οι τελευταίοι ήσαν εκείνο τον καιρό κομμουνιστές – καθοδηγητές στο φοιτητικό κίνημα². Την ίδια περίπου εποχή (1932-1933) είχε, για το ίδιο ζήτημα, ένα έντονο διάλογο με τον Δ. Γληνό³.

¹ Κ. Τσάτσος Η μυστική συνέντευξη του Κ. Τσάτσου στον Κ. Τσιρόπουλο, Αστρολάβος/Ευθύνη, 1997, σελ. 13 επ.

² Γ. Δ. Δασκαλάκης Η συζήτηση ιδεοκρατίας και μαρξισμού στο Πανεπιστήμιο, «Ιδέα» Ιούνιος 1933, τευχ. 6, σελ. 395-401, Α. Χριστοφιλόπουλος Ο Κ. Τσάτσος και το Πανεπιστήμιο, «Νέα Εστία», Αφιέρωμα στον Κ. Τσάτσο (1899-1987). Στα δέκα χρόνια από τον θάνατό του, Χριστούγεννα 1997, σελ. 30 επ., ιδίως σελ. 31.

³ Δ. Γληνός Πνευματικές μορφές της αντίδρασης στο: Δ. Γληνός Εκλεκτές σελίδες τομ. Δ, επιμέλεια Λ. Αξελός, Στοχαστής, 1975 σελ. 50 επ., ιδίως σελ. 71, σελ. 95 επ., 101 επ., *Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας* (Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη) Ο περιοδικός τύπος στο μεσοπόλεμο. Επιστημονικό Συμπόσιο (26-27.3.1999), 1999, σελ. 283 επ., ιδίως σελ. 288 επ., 293, 299 επ., 305, 306 (Γ. Αλεξανδράτος), ΚΜΕ Δ. Γληνός 100 χρόνια από τη γέννησή του. Επιστημονικό διήμερο του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών, 1-2.12.1982, Σύγχρονη Εποχή 1983, σελ. 13 επ., ιδίως σελ. 17, 19, 21-22 (Α. Μπαγιώνας), Τομέας Φιλοσοφίας Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Δ. Γληνός παιδαγωγός και φιλόσοφος, Gutenberg, 1987, σελ. 25 επ., ιδίως σελ. 33 (Ε. Μπισάκης), 39 επ., ιδίως σελ. 54, 56 σημ. 35 (Ν. Ψημμένος), Π. Νούτσος Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974, τομ. Γ (1926-1955). Εκδόσεις «Γνώση», 1993, σελ. 180 επ. ιδίως σελ. 187-188, Χρ. Ντουινιά Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο, β' έκδοση, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1999, σελ. 193.

Επισημαίνεται ότι ο διάλογος αυτός δεν κατέληξε πουθενά. Ο Κ. Τσάτσος, βέβαιος για τη θέση του, υποστήριξε ότι «μπορεί να βρεθεί σε μερικά σημεία σύμφωνος» με τον Δ. Γληνό. Εξίσου βέβαιος για τη δική του θέση ήταν και ο Δ. Γληνός τόσο, ώστε διέκοψε τη συνέχεια του διαλόγου, τονίζοντας ότι «μόνο σ' ένα σημείο θα συμφωνήσει» με τον Κ. Τσάτσο. Ότι «δεν μπορεί να συμφωνήσει σε τίποτα». Δ. Γληνός Απάντηση σε θεληματικές απορίες, στο: Δ. Γληνού, Εκλεκτές σελίδες, τομ. Δ, επιμέλεια Λ. Αξελός, Στοχαστής, 1975, σελ. 95 επ., ιδίως σελ. 100.

Η παρακολούθηση αυτού του «διαλόγου» γίνεται κατανοητή ύστερα από τη γνώση των ιστορικών συνθηκών της ζωής των δύο διαλεχθέντων, οι οποίοι ηλικιακά διέφεραν μεταξύ τους κατά μισή γενεά. Το 1899, όταν ο Δ. Γληνός τέλειωσε το Γυμνάσιο, γεννήθηκε ο Κ. Τσάτσος. Βλ. σχετικά, από τη μια Φ. Ηλιού Από τον Μιστριώτη στον Λένιν, στο: *Τομέας Φιλοσοφίας Φιλοσοφικής Σχολής Παν/μίου Ιωαννίνων* Δημήτριος Γληνός Παιδαγωγός και φιλόσοφος, Gutenberg 1983, σελ. 11-23. Πρβλ. ο ίδιος Δημήτρης Γληνός Άπαντα τομ. Α 1898-1910. Εκδοτική φροντίδα, εισαγωγή, σημειώσεις Φ. Ηλιού, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1983, σελ. 19 επ., Ε. Μπισάκης Δ. Γληνός: Από τον αστικό στον σοσιαλιστικό

Πριν, κατά και μετά τον εμφύλιο πόλεμο ο Κ. Δ. Τσάτσος ήταν με το μέρος των νικητών. Έγινε φανατικός αντικομμουνιστής⁴. Στη θέση αυτή – μια θέση επηρεασμένη από τις «καθαρά φιλοσοφικές ρίζες» του, αλλά κυρίως από τα τραύματα του εμφυλίου πολέμου – παρέμεινε ο Κ. Τσάτσος έως το τέλος της ζωής του⁵.

Στο κεφάλαιο αυτό ενδιαφέρουσα είναι η σύγκριση της ιδεολογίας του Κ. Τσάτσου με την ιδεολογία του Κ. Καραμανλή.

Παρά τη φιλία και την εκτίμηση του Κ. Καραμανλή προς τον Κ. Τσάτσο, τον οποίο χρησιμοποίησε ως υπουργό στις κυβερνήσεις του, ο Κ. Καραμανλής δεν ταυτίστηκε απόλυτα με τη φιλοσοφία του Κ. Τσάτσου. Σε αντίθεση με τον τελευταίο, για τον οποίο έχει κανείς την εντύπωση ότι ο φόβος του κομμουνισμού ήταν ο κεντρικός άξονας των θεσμικών επιλογών του, ο Κ. Καραμανλής διεπόταν από ένα συνταγματικό ρεαλισμό, πεμπτούσια του οποίου ήταν η ταχύτητα και η αποτελεσματικότητα στην κρατική δράση και όχι η ιδεολογική απομόνωση ούτε η πολιτική εξουδετέρωση του αντιπάλου με άλλα μέσα, πλην εκείνων του εκλογικού συστήματος, στη διαμόρφωση του οποίου υπήρξε δεξιο-τέχνης⁶

ανθρωπισμό, στο *Τομέας* κλπ. ο.π. σελ. 24 επ., *Π. Νούτσος* Η συζήτηση για τους κοινωνικούς νόμους στην «Αναγέννηση», στο: *Τομέας* κλπ. ο.π. σελ. 38 επ., *Α. Φραγκουδάκη* Ο Γληνός και η παιδεία, στο: *Τομέας* κλπ. ο.π. σελ. 77 επ. και από την άλλη, *Κ. Τσάτσος* Λογοδοσία μιας ζωής, том. Α-Β, 2000. Οι Εκδόσεις των Φίλων, 2000, καθώς και Η μυστική συνέντευξη του *Κ. Τσάτσου* στον *Κ. Τσιρόπουλο*, Αστρολάβος/Ευθύνη, 1997.

⁴ *Ν. Αλιβιζάτος* Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος και το Σύνταγμα του 1952, στο: *Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη, 1949-1967 Η εκρηκτική εικοσαετία, 2000, σελ. 191 επ., *Δ. Παπαδημητρίου* Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967, 2006, σελ. 203 επ., 267 επ., 272 επ., *Κ. Τσάτσος* Η μυστική συνέντευξη στον Κ. Τσιρόπουλο, 1981, η οποία δημοσιεύθηκε το 1997, σελ. 13-19, 51, 67-68, 80, *Α. Χριστοφιλόπουλος* Ο Κ. Τσάτσος και το Πανεπιστήμιο, «Νέα Εστία», Αφιέρωμα στον Κ. Τσάτσο (1899-1987). Στα δέκα χρόνια από το θάνατό του, Χριστούγεννα 1997, σελ. 30 επ., ιδίως σελ. 31.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι κατά το δεύτερο έτος της δικτατορίας [1969], ο Κ. Τσάτσος επανεκδίδει την «Ελληνική Πορεία», σε β' έκδοση βελτιωμένη και εμπλουτισμένη με νέα κείμενα. Σ' αυτή έχει προσθέσει, σε σχέση με την α' έκδοση, Ίκαρος, 1952, κείμενο 54 σελίδων το οποίο πιτλοφορείται «Έθνος και Κομμουνισμός» και έχει αφαιρέσει, πάντα σε σχέση με την α' έκδοση, το κεφάλαιο που αναφερόταν στον Ελ. Βενιζέλο. Στη θέση του τελευταίου έχει μπει, όχι μόνο στη β' έκδοση, ο Κ. Καραμανλής που εκείνο τον καιρό ήταν αυτοεξόριστος στο Παρίσι.

⁵ *Κ. Τσάτσος* Λογοδοσία μιας ζωής, том. Β, 2000, σελ. 594, 602, 610-620.

Απ' ό,τι γράφει ο Γ. Σεφέρης οι αντικομμουνιστικές θέσεις του Κ. Τσάτσου διαμορφώθηκαν πολύ νωρίτερα απ' τον εμφύλιο, από την εποχή της Κατοχής και της Απελευθέρωσης: «Απόγευμα με Κωστάκη στο Χαλάνδρι 6.30'. Υποστηρίζει απόψεις που μου είπε χτες, αλλά άσχημα. Έχει σε τρομερό βαθμό, όχι μόνο το σύμπλεγμα του Δεκεμβρίου, αλλά και το σύμπλεγμα του Λιβάνου μαζί με τις μανίες πρώην υπουργού της Υπηρεσιακής Βούλγαρη. Δε βγαίνει τίποτε από την κουβέντα». Και λίγο πιο κάτω: «Τ' απόγευμα αργά στις 7 με Κωστάκη στο Χαλάνδρι. Παρατάσει όλα τα επιχειρήματα που θα μπορούσε να κάνει σήμερα ένας που σπρώχτηκε στο βασιλισμό από τον πανικό της εποχής.» *Γ. Σεφέρης* Πολιτικό Ημερολόγιο, Β, 1945-1947, 1949, 1952. Επιμέλεια *Α. Ξύδης*, Ίκαρος, 1985, σελ. 55 και 57 αντίστοιχα.

⁶ Πρβλ. *Ν. Αλιβιζάτος* Ο Κ. Τσάτσος και το Σύνταγμα του 1952, 1947-1967. Η εκρηκτική εικοσαετία, Εταιρεία Σπουδών Σχολής Μωραΐτη, 2002, σελ. 191-203, ο ίδιος στο: *Ίδρυμα Κ. Καραμανλής*, Ο Κ. Καραμανλής στον Εικοστό αιώνα, τόμος ΙΙΙ, σελ. 539-542, ο ίδιος Καραμανλής και Αριστερά 1955-1963, «Αρχαιοτάξιο» τευχ. 10, Ιούνιος 2008, σελ. 177-185, *Κων. Γερ. Γιαννόπουλος* Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο με αφορμή την απόφαση 8/2007 ΑΕΔ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, σελ. 36 επ., *Π. Κιτρομηλίδης* Κωνσταντίνος Καραμανλής: από την πράξη στις πολιτικές ιδέες, στο: *Ίδρυμα Κ. Καραμανλής*, Ο Κ. Καραμανλής στον εικοστό αιώνα, том. 1, 2007, σελ. 166 επ., ιδίως σελ. 168, 169, 171, 172.

Β. Αντίθετα, εκείνο που κάνει εντύπωση ιδίως σε εκείνους που επιμένουν να βλέπουν τα ζητήματα με τρόπο ανιστορικό και αφηρημένο και δεν συνηθίζουν να ανάγουν τη μικρο-ιστορία στη μακρο-ιστορία – είναι η ευκολία με την οποία ο Κ. Τσάτσος, αρκετά χρόνια μετά τον εμφύλιο, εξίσωσε τους κομμουνιστές με τους κεντρώους, επιθέτοντας μάλιστα στα ονόματα των δεύτερων το χαρακτηρισμό «βλάκες».

Μεταξύ αυτών των «βλακών», ήταν οι Γ. Θεοτοκάς, Ε. Παπανούτσος και Φ. Βεκλερής μόνο και μόνο, γιατί είχαν διαφορετική εκτίμηση από εκείνη που ο Κ. Τσάτσος είχε για μια σειρά ιστορικών γεγονότων: εκείνων τα οποία ακολούθησαν τις εκλογές του 1961, τον «ανένδοτο αγώνα», τη σύγκρουση Κ. Καραμανλή με τα ανάκτορα, την κυβέρνηση Πιπινέλη, εκείνη των πενήντα ημερών, την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, τη σύγκρουση Γ. Παπανδρέου – Κωνσταντίνου, την πτώση της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου και τις «κυβερνήσεις της αποστασίας»⁷.

α. Εδώ απλώς θυμίζουμε ότι ύστερα από τις εκλογές της 11.5.1958 τις οποίες κέρδισε ο Κ. Καραμανλής, ακολούθησαν τρεις εκλογικές αναμετρήσεις.

Τις εκλογές της 29.10.1961 κέρδισε η ΕΡΕ με απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή (176 έδρες) αλλά και στο εκλογικό σώμα (50,8%). Ο συνασπισμός της ΕΚ και του ΚΠ αναδείχθηκε στη δεύτερη θέση συγκεντρώνοντας 100 έδρες και το 33,7%, ενώ το ΠΑΜΕ περιορίστηκε στην τρίτη θέση με 24 έδρες και 14,6%. Όμως τις εκλογές αυτές τα κόμματα της αντιπολίτευσης κατήγγειλαν ότι ήσαν προϊόν «βίας και νοθείας». Η Ένωση Κέντρου δεν παρουσιάστηκε στη Βουλή κατά την εκφώνηση του λόγου του θρόνου, ούτε μετέσχε στην εκλογή του Προεδρείου της Βουλής και δεν εμφανίστηκε σ' αυτή κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης. Οι βουλευτές της ορκίστηκαν με επιφύλαξη. Από την κοινοβουλευτική ομάδα της

⁷ Για τα εν λόγω γεγονότα βλ. εκτενέστερα *Εκδοτική Αθηνών Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΙΣΤ, 2000, σελ. 200-207 (Η. Νικολακόπουλος), 208-222 (Ο. Τσουνάκος), Γ. Λεονταρίτης Ανάμεσα στα δυο άκρα. Η πορεία του Κέντρου 1946-1967, 1992, σελ. 351 επ., 374 επ., 376 επ., 380 επ., 383 επ., 386 επ., 392 επ., 396 επ., 402 επ., 406 επ., 409 επ., 413 επ., 416 επ., 425 επ., 428 επ., 430 επ., 433 επ., 437 επ., 448 επ., 452 επ., 467 επ., 468 επ., 470 επ., 484 επ., 487 επ., 491 επ., 499 επ., 509 επ., *Μάλλιαρης-Παιδεία* Ιστορία και Πολιτισμός, τομ. 6, 1982, σελ. 239 επ. (R. Clogg), Μ. Μελετόπουλος Η βασιλεία στη νεώτερη ελληνική ιστορία. Από τον Όθωνα στον Κωνσταντίνο Β'. Πρόλογος Δ. Τσάτσος, Α. Λοβέρδος, ο.π., 1994, σελ. 189 επ., «Τα Νέα» Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770-2000, τομ. 9, 2003, σελ. 9 επ., ιδίως σελ. 27 επ. (Η. Νικολακόπουλος), Θ. Ξηρός Κηδεμονευόμενος και προκρούστειος κοινοβουλευτισμός. Από το Σύνταγμα του 1952 στη δικτατορία των συνταγματάρχων. Πρόλογος Γ. Παπαδημητρίου, Σαββάλας, 2008, σελ. 174 επ., 222 επ., 243 επ., 267 επ., 311 επ., 351 επ., 365 επ., 452 επ., Μιχ. Παπακωνσταντίνου Η παραγμένη εξαετία 1961-1967, τομ. Α' τόμος. Πρόλογος Π. Πετρίδης [αναδημοσιεύεται και στο Π. Πετρίδης Ανάλεκτα. Πολιτικά. Ιστορικά. Πολιτιστικά, 1998, σελ. 443 επ.], β' έκδοση, 1997, passim, τομ. Β' Από τη μοναρχία στη δικτατορία, 1998, passim, Π. Πετρίδης (επιμέλεια, εισαγωγή) Εξουσία και παραεξουσία στην Ελλάδα (1957-1967). Απόρρητα ντοκουμέντα. Πρόλογος Γ. Α. Μαγκάκης σελ 9 επ., 15 επ., 27 επ., 249 επ., 405 επ. Τη συνταγματική πλευρά του εγχειρήματος των ανακτόρων ανέλυσε με λεπτομέρειες ο Φ. Βεγλερής (Φ. Βεγλερής Ιουλιανά 1965-1966, 1966, passim, όπου εκτίθενται και οι απόψεις των συνταγματολόγων. Πρβλ. και Μ. Μελετόπουλος Η βασιλεία κλπ. ο.π., σελ. 250-251 και Θ. Ξηρός ο.π.).

Οιονεί προφητικά: Α. Μάνεσης Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, τομ. Β, Έκδοση Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1965, σελ. 430-442, όπου είχε διακηρυχθεί εγκαίρως ότι ο «ο Βασιλεύς πρέπει να συμμορφούται προς την θέλησιν της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και όχι να την κατασκευάζη».

Ένωσης Κέντρου κατατέθηκε πρόταση για παραπομπή του υπηρεσιακού πρωθυπουργού Κ. Δόβα και άλλων υπουργών στο ειδικό δικαστήριο⁸.

Ακολούθησαν οι εκλογές της 3.11.1963 τις οποίες κέρδισε η Ένωση Κέντρου με ισχνή πλειοψηφία. Έλαβε 138 έδρες και το 42,4% των ψήφων, η ΕΡΕ 132 έδρες και το 39,37% των ψήφων και η ΕΔΑ 28 έδρες και 14,34% των ψήφων⁹.

Στις εκλογές της 16.2.1964 η Ένωση Κέντρου απέκτησε απόλυτη πλειοψηφία. Έλαβε 52,8% των ψήφων και 171 έδρες. Η ΕΡΕ με αρχηγό τον Π. Κανελλόπουλο 32,3% των ψήφων και 107 έδρες από τις οποίες 8 ανήκαν στον Σπ. Μαρκεζίνη και η ΕΔΑ 11,8% των ψήφων και 22 έδρες. Στις 19.2.1964 ο βασιλιάς Παύλος, βαρύντατα ασθενής όρκισε την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου και δεκαπέντε μέρες μετά την ορκωμοσία πέθανε. Υπουργός Εθνικής Αμύνης ανέλαβε ο Π. Γαρουφαλιάς με υφυπουργό τον Μιχ. Παπακωνσταντίνου¹⁰, στον οποίο οφείλουμε τις πιο εκτενείς περιγραφές για εκείνη την ταραγμένη εποχή, ιδίως εωσότου στις 15.7.1965 η Κυβέρνηση αναγκασθεί να παραιτηθεί για να αναλάβουν στη συνέχεια και διαδοχικά οι αλληπάλλληλες κυβερνήσεις της αποστασίας των Γ. Αθανασιάδη-Νόβα, Ηλ. Τσιριμώκου και Στ. Στεφανόπουλου¹¹.

β. Ο εκ Κοζάνης βουλευτής και υφυπουργός Εθνικής Αμύνης στην κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου Μ. Παπακωνσταντίνου αφηγείται στο δίτομο έργο του τις προσπάθειες της κυβέρνησης να αποκομματικοποιήσει το στρατό, την αντίδραση των ανακτόρων, την πραξικοπηματική μετονομασία του στρατού σε «βασιλικό στρατό», τον εκ μέρους του υπουργού Π. Γαρουφαλιά, αλλά και της ηγεσίας του στρατεύματος και των ανακτόρων προβολή του ελλοχεύοντος κομμουνιστικού κινδύνου, την αθρόα κυκλοφορία μεταξύ των στελεχών των ενόπλων δυνάμεων της «Σοβιετολογίας» του μετέπειτα υπουργού της Χούντας Γ. Γεωργαλά¹², τη δημοσίευση στην Εφημερίδα «Ακρόπολις» άρθρου του απόστρατου στρατηγού Θρ. Τσακαλώτου με το οποίο προειδοποιούσε τις Ένοπλες Δυνάμεις για τον «επερχόμενο κομμουνιστικό κίνδυνο», την πρωτοβουλία του στρατηγού Δόβα να οργανώσει στο Στάδιο εορτή με την ευκαιρία των γάμων του νεαρού βασιλιά για να διαπιστώσει, όπως ο ίδιος έλεγε, το βαθμό αφοσίωσης του λαού προς τη δυναστεία, το οργανωμένο σαμποτάζ κατά τον εορτασμό της μάχης του Γοργοπόταμου, τη συνεχή υπονόμευση της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, την ανακάλυψη του σχεδίου Περικλής, την υπόθεση Ασπίδα, την ανάπτυξη παραστρατιωτικών οργανώσεων, την κρίση στην αεροπορία, την διά στόματος του στρατηγού και Σωματάρχη του Α΄ Σώματος Στρατού Γρ. Σπαντιδάκη αναγγελία του ευτυχούς γεγονότος της εγκυμοσύνης της Άννας Μαρίας, τη δολιοφθορά στον Έβρο που προκάλεσε ο άγνωστος τότε συνταγματάρχης Γ.

⁸ Η. Νικολακόπουλος Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967, 2000, σελ. 264 επ., 293 επ.

⁹ Η. Νικολακόπουλος ο.π. σελ. 301 επ., 303 επ.

¹⁰ Α. Προβατάς Πολιτική ιστορία της Ελλάδος 1821-1980. Νομοθετικά και εκτελεστικά σώματα, 1980, σελ. 712.

¹¹ Μιχ. Παπακωνσταντίνου Η ταραγμένη εξαετία 1961-1967. Τομ. Α. Πρόλογος Π. Πετρίδης, β΄ έκδοση, 1997, τομ. Β Η ταραγμένη εξαετία 1961-1967, 1998.

¹² Λεπτομέρειες: Στ. Μπουρνάζος λ. «Σοβιετολογία», Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974, τόμος τέταρτος (Ρ-Ω), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών – 103, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2008, σελ. 109-111.

Παπαδόπουλος, τη συμπεριφορά του Υπουργού Εθνικής Αμύνης *Π. Γαρουφαλιά* ο οποίος αποπέμπεται από την κυβέρνηση αλλά δεν παραιτείται, τη ρήξη παλατιού και πρωθυπουργού, την παραίτηση του *Γ. Παπανδρέου*, τις επιστολές του βασιλιά στον *Γ. Παπανδρέου*, τις κυβερνήσεις των αποστατών και την καταγήφισή τους, την δίωξη του *Α. Παπανδρέου* και τον καλπασμό προς τη Χούντα.

Την εικόνα που μας δίνει ο *Μ. Παπακωνσταντίνου*, συμπληρώνει ο *Θ. Ξηρός* ο οποίος - σε μια ενδιαφέρουσα μονογραφία του που κυκλοφορήθηκε πρόσφατα¹³ - διερευνά σε βάθος όχι μόνο τα «*Ιουλιανά*» αλλά και όσα προηγήθηκαν αλλά και ακολούθησαν, αποτελώντας το υπόστρωμα που ευνόησε την κυοφορία και τη θλιβερή εξέλιξη από το Σύνταγμα του 1952 στη δικτατορία των συνταγματαρχών.

γ. Από το σύνολο των γεγονότων τα οποία συγκροτούν την ιστορική συγκυρία του 1965/1966, αρκεί να συγκρατήσουμε το πώς ξεκίνησε το νέο έτος 1966. Με την ανατολή του καινούργιου χρόνου η αυλή, με το διάγγελμα του βασιλιά *Κωνσταντίνου*, έδωσε το σύνθημα που θα 'πρεπε ν' ακολουθηθεί έναντι της κομμουνιστικής Αριστεράς και των «*συνοδοιπόρων*» *Κεντρώων*. Οι σύμβουλοι των ανακτόρων παρέσυραν τον νεαρό βασιλιά σε μια ενέργεια που θα είχε επιπτώσεις προς πολλές πλευρές. Στο μήνυμά του, λοιπόν, ο *Κωνσταντίνος* ανέφερε, μεταξύ άλλων, ότι: «Ο κομμουνισμός αποτελεί μίσημα γεννηθέν έξω της Ελλάδος, εμπνεόμενον και κινούμενον έξωθεν. Ηθική του είναι το ψεύδος και η προδοσία. Μολύνει και καθιστά ανύποπτον εχθρόν της πατρίδος πάντα ερχόμενον εις επαφήν με αυτόν, άτομον ή ομάδα, πάντα καλόν Έλληνα, μη διαβλέποντα κίνδυνον...». Ασχέτως με τη γνώμη που μπορεί να έχει οποιοσδήποτε για τον κομμουνισμό, μία τέτοια φράση στο διάγγελμα του ανωτάτου άρχοντα αποτελούσε ολίσθημα. Προκλήθηκε σάλος στον πολιτικό κόσμο. Η *Ε.Κ.*, με δήλωση «εγκύρων κύκλων» της, χαρακτήρισε «βαρύ λάθος» το απόσπασμα αυτό του διαγγέλματος και ζήτησε ευθύνες από την κυβέρνηση. Το ίδιο αντέδρασε η εφημερίδα «*Μάχη*» του *Ηλία Τσιριμώκου*, όπως και η «*Ελευθερία*» του *Π. Κόκκα* που υποστήριζε τον *Κ. Μητσοτάκη*, ενώ οι αρχηγοί της *ΕΡΕ* και των Προοδευτικών *Π. Κανελλόπουλος* και *Σπ. Μαρκεζίνης*, ζήτησαν από την κυβέρνηση διευκρινίσεις. Φυσικά, η πιο έντονη αντίδραση υπήρξε από την *ΕΔΑ* η οποία χαρακτήρισε το διάγγελμα «υβριστικό» για τις «δημοκρατικές δυνάμεις». Οι πληροφορίες όλες ανέφεραν ότι το διάγγελμα ήταν έργο του *Κ. Χοϊδά* και του *Π. Πιπινέλη*, με τη συνεργασία της *Φρειδερίκης*. Κάτω από τον θόρυβο που προκλήθηκε, στις 5 Ιανουαρίου, ανακοινώθηκε ότι ο βασιλιάς δέχθηκε την παραίτηση του διευθυντού του πολιτικού του γραφείου *Κ. Χοϊδά* και στη θέση του τοποθετήθηκε ο *Δ. Μπίτσιος*¹⁴.

δ. Πρέπει να σημειωθεί ότι με τον καθένα από τους πιο πάνω τρεις διανοούμενους, ο *Κ. Τσάτσος* είχε, στο παρελθόν, άριστες, καλές ή μετρίως καλές σχέσεις, πάντως όχι κακές, ούτε κάκιστες.

(i) Στον πρώτο από αυτούς, στον *Γ. Θεοτοκά*, φίλο του αδελφού της γυναίκας του (κόρης του καθηγητή του Διεθνούς Δικαίου *Στ. Σεφεριάδη*), δηλ. του *Γ. Σεφέρη*, είχε ο *Κ. Τσάτσος* πολύ πριν γνωρίσει τη γυναίκα του, πρόθυμα στο παρελθόν ανοίξει

¹³ *Θ. Ξηρός* Κηδεμονευόμενος και προκρούστειος κοινοβουλευτισμός. Από το Σύνταγμα του 1952 στη δικτατορία των συνταγματαρχών. Πρόλογος *Γ. Παπαδημητρίου*. Σαββάλας, 2008, passim.

¹⁴ *Γ. Λεονταρίτης* ο.π. σελ. 484.

το σαλόνι του για να προσφέρει φιλόξενη φιλολογική στέγη σε νεοσσούς της ελληνικής διανοήσης μεταξύ των οποίων ήταν και ο Γ. Θεοτοκάς¹⁵. Μπορεί ο τελευταίος να' χε αρκετές επιφυλάξεις για τη γερμανική παιδεία, την ιδεοκρατία και το σχολαστικισμό του Κ. Τσάτσου¹⁶. Ωστόσο λόγω και της αδυναμίας που είχε στον Γ. Σεφέρη και στην αδελφή του, την *Ιωάννα Τσάτσου*¹⁷, ήταν εκείνος που πρώτος έσπευσε στα 1930 να τον υποδεχθεί στην Αθήνα, όταν ο Κ. Τσάτσος και η Ιωάννα γύρισαν νεόνυμφοι από το γαμήλιο ταξίδι τους¹⁸. Επιπλέον στο παρελθόν οι δυο τους βρέθηκαν κοντά όχι μόνο κοινωνικά, αλλά και ιδεολογικά, αφού εμπνέονταν από την ιδέα της ελληνικότητας αλλά και από κοινούς αντικομμουνιστικούς αγώνες που διεξήγαγαν κατά το μεσοπόλεμο¹⁹. πρωτοστάτησαν στην ίδρυση στα 1948 της «Εθνικής Εταιρείας Λογοτεχνών»²⁰, κατάθεσαν από κοινού διαμαρτυρία για το

¹⁵ Γ. Θεοτοκάς Τετράδια ημερολογίου 1939-1953, Πρόλογος *Μαζάουερ*, εισαγ. επιμ. Δ. Τζιόβας, γ' έκδοση, 2005, σελ. 177-178, 194, Γ. Παπακώστας Φιλολογικά σαλόνια και καφεενία της Αθήνας, γ' έκδοση, 1994, σελ. 109 κειμ. και σημ. 10.

¹⁶ Γ. Θεοτοκάς Τετράδια ημερολογίου 1939-1953. Πρόλογος *Μ. Μαζάουερ*. Εισαγωγή-επιμέλεια Δ. Τζιόβας, γ' έκδοση, 2005, σελ. 96, 102, 276-277, Γ. Θεοτοκάς – Γ. Σεφέρης Αλληλογραφία 1930-1966. Φιλολογική επιμέλεια Γ. Σαββίδης, 1981, σελ. 13, 99. Χ. Καράογλου – Α. Ξυνογαλά (επιμ. Γ. Θεοτοκάς – Γ. Κασιμπάλης Αλληλογραφία 1930-1966, σελ. 59. Πρβλ. *Σεφέρης και Μαρώ* Αλληλογραφία τομ. Α, 1936-1940, Φιλολογική επιμέλεια Μ. Κοπιδάκης, β' έκδοση, 1989, σελ. 365-366.

¹⁷ Γ. Θεοτοκάς – Γ. Σεφέρης ο.π. σελ. 11, 15, *Ι. Τσάτσου* Ο αδελφός μου Γ. Σεφέρης, ε' έκδοση, 2000, σελ. 271.

¹⁸ Χ. Καράογλου – Α. Ξυνογαλά ο.π. σελ. 25, 59.

¹⁹ Α. Αργυρίου Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του μεσοπολέμου 1918-1940, 2001, τομ. Α, 2001, σελ. 157-158, 305 επ., 315 επ., 318 επ., 341 επ., τομ. Β, 2001, σελ. 579 επ., 1008 επ., Κ. Βεργόπουλος Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη, 1978, σελ. 197, 200 επ., *Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας* (Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη) Ο περιοδικός τύπος στο μεσοπόλεμο. Επιστημονικό Συμπόσιο, 2001, σελ. 127 επ. (*Γ. Λαδογιάννη*), 217 επ. ιδίως σελ. 221 επ. (*Χ. Κάρλογλου*), 283 επ., ιδίως σελ. 299 επ. (*Γ. Αλισανδράτος*), *Τ. Καγιαλής* Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διανοήσης στην Ελλάδα του 1930, 2007, σελ. 208, 224 επ., Α.-Α. Κύρτσης Κοινωνιολογική σκέψη και εκσυγχρονιστικές ιδεολογίες στον ελληνικό μεσοπόλεμο, 1996, σελ. 98 επ., 149 επ., *Γ. Λαδογιάννη* Κοινωνική κρίση και αισθητική αναζήτηση στον μεσοπόλεμο. Η παρέμβαση του περιοδικού *Ιδέα*, β' έκδοση, 2007, *passim*, Π. Νούτσος Η πρόσληψη των ιδεολογημάτων της «techocracy» στην Ελλάδα, στο: *Gutenberg Επιστημολογία* Οι επιστήμες στην κοινωνία. Ομάδα διεπιστημονικής έρευνας, σελ. 111 επ., ιδίως σελ. 112 κειμ. και σημ. 1, 122, ο *Ίδιος* Η φιλοσοφική σκέψη κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα, στο: ΚΝΕ-ΕΙΕ Ιστοριογραφία της νεότερης Ελλάδας 1833-2002, τομ. Α, 2004, σελ. 555 επ., Χρ. Ντουσιά Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο, β' έκδοση, 1999, σελ. 193-194, 199, Μ. Σακελλαρίου Νέοι Πρωτοπόροι (1931-1936). Εισαγωγή Χρ. Ντουσιά, 1999, σελ. 63, 65, 69, 82, 188, 211, Δ. Τζιόβας Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο, β' έκδοση, 2006, σελ. 39, 61, 63 επ., 68 επ., 100 επ., 121 επ., 128, 130 επ. Πρβλ. Γ. Θεοτοκάς Εμπρός στο κοινωνικό πρόβλημα, 1932, ο *Ίδιος* Στο κατώφλι των νέων καιρών, 1945, ο *Ίδιος* Προβλήματα του καιρού μας, 1956, ο *Ίδιος* Πνευματική πορεία, 1961, σελ. 382 επ., 386 επ., ο *Ίδιος* Πολιτικά κείμενα. Εισαγωγικό σημείωμα Α. Πεπονής, 1976, σελ. 73 επ., 76 επ., 80 επ., ο *Ίδιος* Αναζητώντας τη διαύγεια. Δοκίμια για τη νεώτερη ελληνική και ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Εισαγωγή-επιμέλεια Δ. Τζιόβας, 2005, σελ. 463 επ., ιδίως σελ. 467-469.

²⁰ Α. Αργυρίου ο.π. τομ. Δ, 2004, σελ. 281-282 και 354, «σημαίνοντας με την προσθήκη του επιθέτου [εθνική] τη διάκριση από την αντεθνικήν τοιαύτην»· στο ιδρυτικό της άλλωστε η Εταιρεία καταδίκασε ως αντεθνική την ανταρσία: Δ. Ραυτόπουλος Αναθεώρηση τέχνης. Η Επιθεώρηση Τέχνης και οι άνθρωποί της, 2006, σελ. 24. Όπως γράφτηκε, «όταν στην εποχή της κορύφωσης του εμφυλίου στη χώρα μας, η μεθοδική πολιτική παραπλάνηση είχε αρκετούς συγγραφείς μας σε μια κατάσταση πατριωτικής αδράνειας, αν όχι και υπεύθυνης συννενοχής, ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, είχε τη σθεναρά πρωτοβουλία να συγκαλέσει στο σπίτι του – το ιστορικό πλέον αρχοντικό της οδού Κυδαθηναίων 9 – πλειάδα κορυφαίων συγγραφέων μας για διάλογο για το «τι χρη δραν». Και από το διάλογο αυτό προέκυψε η επιτακτική ανάγκη για την ίδρυση ενός σωματείου λογοτεχνών – της «Εθνικής Εταιρείας των Ελλήνων Λογοτεχνών» - που θα συνέβαλε με το πατριωτικό φρόνημά τους και την παρρησία τους στην αποσαφήνιση της ιδεολογικής σύγχυσης, αυτής που κομματική σκοπιμότητα είχε εξαπλώσει στη χώρα.

παιδομάζωμα²¹ και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, όταν ο Γ. Θεοτοκάς υπέγραψε εκ μέρους του πνευματικού κόσμου τη διαμαρτυρία κατά της Σοβιετικής Ένωσης που κατέπνιξε την ουγγρική εξέγερση του 1956²², θα' χε τη σιωπηρή συναίνεση και του Κ. Τσάτσου.

Φαίνεται, ότι ο Γ. Θεοτοκάς, κατά τα τελευταία έτη της ζωής του, είχε πλησιάσει περισσότερο από άλλοτε την ορθοδοξία²³. Ωστόσο – αν και ο Γ. Θεοτοκάς, από τα φοιτητικά χρόνια του, έτρεφε συμπάθειες προς ένα από τους τρεις μετέπειτα πρωθυπουργούς της αποστασίας, τον Ηλ. Τσιριμώκο, το χαρακτήρα του οποίου κάποτε είχε μεταπλάσει στην «Αργώ» σε μυθιστορηματικό ήρωά του²⁴ - διατηρούσε ακέραια τα δημοκρατικά ανακλαστικά του και υπέφερε πραγματικά με τα γεγονότα που οδήγησαν τη χώρα στα Ιουλιανά του 1965²⁵ και στις μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις. Άλλωστε, η όποια «ευσέβεια» του Γ. Θεοτοκά, ποτέ δεν τον εμπόδισε να πράξει εκείνο το οποίο πίστευε ως το πολιτικά ορθό. Δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε τα γεγονότα.

Το 1946 υπογράφηκε η «*Διακήρυξη της Χριστιανικής Ένωσης Επιστημόνων*», ένα βιβλίο 207 σελίδων που πουλήθηκε σε 150.000 αντίτυπα. Ήταν ένα είδος

Η ίδρυση της Εταιρείας αυτής πραγματοποιήθηκε σωστά χάρη στον εκτεταμένο διάλογο που ο Κωνσταντίνος Τσάτσος και βέβαια και πολλοί άλλοι σημαντικοί συγγραφείς μας – ο Μυριβήλης, ο Καραγάτσης, ο Θεοτοκάς, ο Κανελλόπουλος, ο Τερζάκης, ο Ουράνης, ενδεικτικά μερικά ονόματα από τα εβδομήντα των ιδρυτικών μελών – επιδίωξαν και πέτυχαν για τους σκοπούς του νέου σωματείου, έτσι που αποδείχθηκε αυτό και παραμένει το πλέον θετικό και τιμημένο στα λογοτεχνικά μας πράγματα»: Κ. Ασημακόπουλος Ο διάλογος στο συγγραφικό έργο του Κ. Τσάτσου, στο: Μνήμη Κ. Τσάτσου, ο.π. σελ. 97 επ., ιδίως σελ. 98-99.

²¹ Α. Αργυρίου ο.π. τομ. Δ, σελ. 203.

²² Α. Αργυρίου ο.π. τομ. ΣΤ, 2000, σελ. 116.

²³ Ν. Αλιβιζάτος Μια φιλελεύθερη εκδοχή της ορθοδοξίας. Αφιέρωμα στον Γ. Θεοτοκά 1905-1966, «Νέα Εστία» τευχ. 1784 Δεκ. 2005, σελ. 1035 επ., Στ. Ζουμπουλάκης Σημειώσεις για τη χριστιανική στροφή του Γ. Θεοτοκά, στην πιο πάνω «Νέα Εστία» σελ. 1048 επ., Π. Κιτρομηλίδης Η πολλαπλότητα του στοχασμού του Γ. Θεοτοκά «Νέα Εστία» ο.π. σελ. 1044 επ., Α. Πεπονής (εισαγ.) Γ. Θεοτοκά Πολιτικά κείμενα, 1976, σελ. 7 επ., Κ. Σαρδελής Η ορθοδοξία του Γ. Θεοτοκά στο: Αφιέρωμα στον Γ. Θεοτοκά (1905-1966) στα 30 χρόνια από το θάνατό του, «Νέα Εστία» τευχ. 1690 1 Δεκ. 1997, σελ. 1796 επ., Δ. Τζιόβας (Εισαγ. επιμ.) Γ. Θεοτοκά Αναζητώντας τη διαύγεια. Δοκίμια για τη νεώτερη ελληνική και ευρωπαϊκή λογοτεχνία, 2005, σελ. 13 επ.

²⁴ Γ. Θεοτοκάς Τετράδια ημερολογίου 1939-1953. Πρόλογος Μ. Μαζάουερ, εισαγωγή-επιμέλεια Δ. Τζιόβας, γ' έκδοση, 2005, σελ. 64, 202, 269-270, 272 επ., 499, 526, 533-534, 539, 633. Ας σημειωθεί ότι οι σχέσεις Γ. Θεοτοκά και Ηλ. Τσιριμώκου ακολούθησαν διακυμάνσεις. Αρχικά οι δυο τους σχεδίαζαν να εκδώσουν περιοδικό με το όνομα «Οδυσσεάς», συνεργασία που τελικά ματαιώθηκε. Αργότερο ο Γ. Θεοτοκάς, σε κριτικό σημείωμά του το οποίο δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Ιδέα» τον Αύγουστο του 1933, σελ. 119-120, για το βιβλίο του Παύλου Γκίκα [= Ηλία Τσιριμώκου] «Έλεγχος του αστικού ιδεαλισμού», 1933, ήταν αρκετά δηκτικός απέναντι στον Ηλ. Τσιριμώκο (Γ. Αλισανδράτος Τέσσερα περιοδικά ιδεών στη δεκαετία του '30: Νέοι Πρωτοπόροι, Ιδέα, Σήμερα, Το Νέον Κράτος (Γενική Επισκόπηση), στο *Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας* (Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη) Ο περιοδικός τύπος στο μεσοπόλεμο, Επιστημονικό Συμπόσιο, 2001, σελ. 283 επ., ιδίως σελ. 305, 306).

²⁵ Μ. Βίττι Μαρτυρία για τον Γ. Θεοτοκά, στο πιο πάνω αφιέρωμα της «Νέας Εστίας» 2005, σελ. 969 επ., Ν. Κοκκινάκη Οι «Καμπάνες» του Γ. Θεοτοκά και το τίμημα της υπέρβασης. Αφιέρωμα στο Γ. Θεοτοκά «Νέα Εστία», τευχ. 1690 1.12.1997, σελ. 1701 επ., ιδίως σελ. 1704, Γ. Παπαθεοδώρου Ο Γ. Θεοτοκάς στην εποχή των άκρων, στο ίδιο πιο πάνω αφιέρωμα, 2005, σελ. 976 επ., Ε. Χατζηβασιλείου Οι πίκρες της ωριμότητας: Ο Γ. Θεοτοκάς και το ελληνικό πολιτικό σύστημα 1950-1966, στο ίδιο πιο πάνω αφιέρωμα 2005, σελ. 1025 επ. Πρβλ. και Β. Βασιλικός Ο Γ. Θεοτοκάς και η αριστερά. Μια μαρτυρία στο ίδιο πιο πάνω αφιέρωμα της «Νέας Εστίας» 2005, σελ. 1032 επ.

επισημοποίησης και επιβλητικής καθιέρωσης του χριστιανικού κινήματος στον κοινωνικό και πολιτικό χώρο. Η διακήρυξη αντλούσε κεφάλαια από τα βιβλία του καθηγητή της Θεολογικής Σχολής Π. Τρεμπέλα που αποτελούσαν τη βάση του κατηχητικού έργου της «κινήσεως» και ήταν λουστραρισμένη από την επιδέξια γραφίδα του καθηγητή της Νομικής Σχολής Α. Τσιριντάνη ο οποίος την εποχή εκείνη ήταν η ψυχή της «Ενώσεως» και ο εγκέφαλός της. Η διακήρυξη έφερε τις υπογραφές 220 κορυφαίων επιστημόνων, εν πολλοίς αντιθέτων πολιτικών πεποιθήσεων και επιστημονικών ή καλλιτεχνικών ροπών. «Τελικά δεν μπορούμε να ξέρουμε πόσοι παρασύρθηκαν καλοπροαίρετα από τον ιδεαλισμό του κειμένου και πόσοι υπογράψανε από φόβο μήπως χαρακτηριστούν υποστηρικτές “του στρατού της αθεΐας και του υλισμού”. Οι υπογραφές λ.χ. του Πικιώνη, του Παπαλουκά, του Βεγλερή, του Τερζάκη, του Σωκράτη Κουγέα, του Μαρή Καλλιγά, του Παπατσώνη είναι μάλλον αίνιγμα. Αντίθετα, φαίνεται πως ήταν υποψιασμένοι και αρνήθηκαν υπογραφή ο Κόντογλου, ο Θεοτοκάς, ο Μπαστιάς, ο Πεντζίκης. Φιγουράρουν όμως οι υπογραφές του Πέτρου Χάρη, του Ν. Λούρου, του Σπ. Μαρινάτου».²⁶

Το 1975 το φιλελεύθερο ένστικτο του Γ. Θεοτοκά τον οδηγεί να διακηρύξει, με ξεχωριστή γενναιότητα στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, ότι το σύνθημα «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός» ήταν ιστορικά επικίνδυνο²⁷.

Κατά το παρελθόν, ο Γ. Θεοτοκάς ενός μόνο «εθνικόφρονα» τη συναίνεση δεν είχε εξασφαλίσει: του ακαδημαϊκού Γρ. Ξενόπουλου. Με ένα άρθρο που έφερε την υπογραφή W (B. Βαρίκας;) και δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Νεοελληνική Λογοτεχνία» ελέγχθηκε η Ακαδημία Αθηνών, επειδή δεν βράβευσε κανένα μυθιστόρημα το 1936, ενώ το έτος εκείνο είχαν εκδοθεί οι «Παραστρατημένοι» της Λιλίκας Νάκου και η «Αργώ» του Γ. Θεοτοκά. Ελέγχεται επίσης ο Γρ. Ξενόπουλος, επειδή σε άρθρο του στην εφημερίδα «Αθηναϊκά Νέα» υπερασπίστηκε την απόφαση της Ακαδημίας που θεωρούσε το πρώτο έργο «ανήθικο» και το δεύτερο «αριστερό»²⁸. Μα, οι ευλογημένοι, δεν είχαν προσέξει ότι η Αριστερά τον Γ. Θεοτοκά, *θεο-κουτά* τον ανέβαζε, *θεο-κουτά* τον κατέβαζε;²⁹

²⁶ Χρ. Γιανναράς Καταφύγιο ιδεών. Μαρτυρία, έβδομη έκδοση, 2007, σελ. 44. Πρβλ. Μ. Σιγανού Ιδεολογικές συνιστώσες του θρησκευτικού λόγου στον εμφύλιο πόλεμο: Το παράδειγμα της «Ζωής», «Τα Ιστορικά», τευχ. 48, Ιούνιος 2008, σελ. 103 επ.

²⁷ Γ. Θεοτοκάς Η ορθοδοξία στον καιρό μας, 1975, σελ. 35-37, Π. Κιτρομηλίδης Τα όρια του ελληνικού φιλελευθερισμού: Το παράδειγμα του Γιώργου Θεοτοκά, «Διαβάζω» τευχ. 137/12.2.1986, σελ. 37 επ., ιδίως σελ. 40 κειμ. και σημ. 10.

²⁸ Α. Αργυρίου ο.π. τομ. Β, 2002, σελ. 663.

²⁹ Γ. Παπαθεοδώρου ο.π. σελ. 977. Μόλις χρειάζεται να παρατηρηθεί ότι η «Αργώ» του Γ. Θεοτοκά δεν ήταν «αριστερό» βιβλίο. (Βλ. εκτός από την ίδια την «Αργώ» και Γ. Θεοτοκάς Ημερολόγιο της «Αργώς» και του «Δαιμόνιου». Φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης Ποικίλη Στοά, Λέσχη, 1989, Γ. Μαυροκορδάτος Ένας ιστορικός διαβάζει την Αργώ, «Νέα Εστία», τευχ. 1784, Δεκέμβριος 2005, Γ. Θεοτοκάς. 1905-1966. Εκατό χρόνια από τη γέννησή του, σελ. 940 επ.). Η Αριστερά καυτηρίασε την «Αργώ» ως «ύποπτη ιδεολογικά». Η Αλ. Αλαφούζου η οποία, μαζί με τον Δ. Γληνό, Ν. Καρβούνη και τη Φ. Χατζηδάκη διατηρούσαν κατά το χρονικό διάστημα 1934-1936 την αποκλειστική ευθύνη της κριτικής του βιβλίου στους «Νέους Πρωτοπόρους» - και ήταν φανερά επηρεασμένη από το πρόσφατο Συνέδριο των Σοβιετικών Συγγραφέων που θέσπισε το δόγμα του «σοσιαλιστικού ρεαλισμού», καλλιεργούσε την ιδέα ενός καλλιτεχνικά άρτιου έργου που έπρεπε να βασίζεται στους κανόνες του ουσιαστικού ρεαλισμού – καυτηρίασε την «Αργώ» ως βιβλίο αποτυχημένο καλλιτεχνικά και «ύποπτο ιδεολογικά» (Αλ. Αλαφούζου Γ. Θεοτοκά: Αργώ, Νέοι Πρωτοπόροι τευχ. 1/1934 σελ. 34, Χρ. Ντουνιά Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο, β' έκδοση, 1999, σελ. 396-397, η ίδια Εισαγωγική της Μ. Σακελλαρίου, Νέοι Πρωτοπόροι 1931-1936, 1999, σελ. 24). Επόμενο, γιατί η πιο πάνω κριτική απαιτούσε «ιδεολογική καθαρότητα» ακόμα κι από τους στενούς συνεργάτες των «Νέων Πρωτοπόρων»

(ii) Ακόμα πιο χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση του *E. Παπανούτσου*³⁰. Για τον τελευταίο ο Κ. Τσάτσος είχε τόσο καλή γνώμη, ώστε: Την μεν εποχή που ο Κ. Τσάτσος ήταν φιλελεύθερος και ο φιλελεύθερος επίσης *E. Παπανούτσος* είχε έλθει σε διάσταση με τον *Γ. Παπανδρέου*, ο Κ. Τσάτσος έκανε τα αδύνατα δυνατά για να τους συμφιλιώσει, πράγμα που και πέτυχε³¹. Τη δε εποχή που ο Κ. Τσάτσος είχε

(*Χρ. Ντουνιά* Εισαγωγή ο.π. σελ. 20 και 27 σημ. 22, *Π. Νούτσος* Η λογοτεχνική κριτική της κομμουνιστικής αριστεράς του μεσοπολέμου «Τα Ιστορικά» τευχ. 6, Δεκέμβριος 1986, σελ. 428 επ., σελ. 429 κειμ. και σημ. 4, σελ. 430 κειμ. και σημ. 8). Πολύ περισσότερο από το μη συνεργάτη τους *Γ. Θεοτοκά*. Πάντως η κάμψη εκείνου του φαινομένου σημειώθηκε πολύ αργότερα: *Ελ. Κοτζιά* Η σταδιακή κατάλυση των αρχών του σοσιαλιστικού ρεαλισμού στο πεδίο των ιδεών στη δεκαετία 1955-1965 «Νέα Εστία», Μάρτιος 2002, σελ. 404 επ.

Εννοείται ότι ο *Γ. Θεοτοκάς* δεν άκουσε τα εξ αμάξης εξ αριστερών μόνο κατά την εποχή του μεσοπολέμου. Τα άκουσε και πολύ αργότερα – κατηγορήθηκε ότι ήταν «ανεπίσημος ληξιαρχος και επίδοξος διάδοχος της αστικής ιδεολογίας» - και ύστερα από τη μεταπολίτευση: *Δ. Καψάλης* Ο κ. Παπανούτσος και η γενεαλογία μιας αθλιότητας, «Ο Πολίτης» τευχ. 1 Μάης 1976, σελ. 21 επ., ιδίως σελ. 25. Κρίμα, γιατί λίγα χρόνια νωρίτερα ο *Γ. Θεοτοκάς* είχε λάβει από τον *Α. Πανσέληνο* επιστολή στην οποία ο τελευταίος του γράφει στις 20.9.1963: «Έπρεπε φαίνεται, να περάσουν αυτά τα σαράντα χρόνια που βαστάει ο διάλογος μεταξύ μας, για να διδάξουν στη γενιά μας αυτή την ανοχή στις ιδέες του άλλου και να μας δείξουν πώς πίσω από τις σωστές ή λαθεμένες ιδέες που τελικά παραδέχεται κάθε άνθρωπος, υπάρχει μια ψυχική πραγματικότητα και μια στάση ζωής που προσδιορίζει ασφαλέστερα την αξία του»: *Α. Πανσέληνος* Η παράξενη φιλία μας με το *Γ. Θεοτοκά*. Μια μικρή αλληλογραφία. [Ανάπτυπο από το περιοδικό «Η Συνέχεια» τευχ. 5, Ιούλιος 1973], 1973, σελ. 15.

Ενδεχομένως οι πιο πάνω ακαδημαϊκοί κριτές του και ο *Γρ. Ξενόπουλος* να έλαβαν υπόψη, όχι το βιβλίο του *Γ. Θεοτοκά*, αλλά το γεγονός ότι ο συγγραφέας του είχε κάποτε (1928) συνεργασθεί στο περιοδικό «Αναγέννηση» του *Γ. Γληνού* με το δοκίμιό του «Ένας άλλος Δραγούμης», Μάιος 1928, με υπότιτλο «Δραγούμης και Μπαρέζ» και τον Ιούλιο 1928 με υπότιτλο «Η λατρεία του εγώ». Το κείμενο αυτό που έχει χρονολογία «Παρίσι, Γενάρης 1928» αναδημοσιεύεται στο βιβλίο *Γ. Θεοτοκάς* Στοχασμοί και θέσεις. Πολιτικά κείμενα 1925-1966, τομ. Α, σελ. 139 επ., (Κατά παραπομπή *Γ. Αλισανδράτου*, ο.π. σελ. 327/328 σημ. 13). Αν είναι έτσι, οι ακαδημαϊκοί φύλακες είχαν γνώση. Είχαν συναγάγει, από εκείνη τη δημοσίευση, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι *Δ. Γληνός*, *Ηλ. Τσιριμώκος* υπήρξαν μέλη της «Φοιτητικής Συντροφιάς» (*Λ. Αλιβιζάτου* «Φοιτητική Συντροφιά» 1925-1926. Με βάση στοιχεία από το αρχείο του *Γ. Θεοτοκά*, «Σύγχρονα Θέματα» τευχ. 15, Σεπτέμβριος 1982, σελ. 25 επ., 36, 38, 49, 53, *Χρ. Λάζος* Η «Φοιτητική Συντροφιά» 1910-1929 και ο *Γ. Θεοτοκάς*, «Διαβάζω» τευχ. 137/12.2.1986, σελ. 41 επ.) ή και από το δημοτικισμό του, συμπίερασμα για τα αριστερά φρονήματα του *Γ. Θεοτοκά*.

Όστόσο θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι, προκειμένου για τον *Γρ. Ξενόπουλο*: Πρώτον, υποστηρίζεται και η άποψη ότι αυτός ήταν «φιλονειστής και ανθρωπιστής-σοσιαλιστής»: *Δ. Γιάκος* Ο ποπολάρος *Γρ. Ξενόπουλος*, στου *Ίδιου* Μορφές της ελληνικής λογοτεχνίας, Εκδόσεις Φιλιππότη, 1982, σελ. 90 επ. και δεύτερον, ότι οι σχέσεις *Γ.Θ. – Γ.Ξ.* ήταν τεταμένες από το 1930 ως το 1949. Αφετηρία τους στάθηκε η οξύτατη επίκριση από το «Ελεύθερο Βήμα» του *Ξενόπουλου* ο οποίος, μολοντί δεν αναφερόταν ονομαστικά από τον *Γ.Θ.*, ευλόγως θεώρησε ότι θίγονταν από τις κρίσεις του «μανιφέστου» για την ελληνική πεζογραφία και το ηθογραφικό θέατρο: *Γ. Θεοτοκάς* Ημερολόγιο της «Αργώς» και του «Δαιμόνιου». Φιλολογική επιμέλεια *Γ. Π. Σαββίδης*, Ποικίλη Στοά, Λέσχη, 1989, σελ. 167-168 (σημ. επιμελητή).

³⁰ Βλ. σχετικά γι' αυτόν: *J. Anton* (*Γ. Αντωνόπουλος*) Το χρονικό μιας φιλοσοφικής φιλίας. Τρία κείμενα και αλληλογραφία με τον Ευάγγελο Π. Παπανούτσο, Gutenberg, 2004, *Π. Κανελλόπουλος* Μια επισκόπηση του συγγραφικού έργου του καθώς και ο *Ίδιος* Αποχαιρετισμός στον *E. Παπανούτσο*, επικήδειος λόγος, στου *Ίδιου* Τα Δοκίμια, τόμος τρίτος, 2002, Εκδόσεις Εταιρείας Φίλων Παν. Κανελλόπουλου, τομ. Τρίτος, σελ. 453 επ., 455 επ., *Λ. Μπενάκης* (επιμέλεια) Μνήμη Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου (1900-1981), Π. Κ. Κανελλόπουλου (1902-1986), Κ. Δ. Τσάτσου (1899-1987), *E. Παπανούτσου* (1900-1982), Β. Τατάκη (1897-1986). Κείμενα για τους πέντε φιλοσόφους. Βιογραφικά Σημειώματα. Εξαντλητική Εργογραφία τους, 2006, σελ. 177 επ. (βιογραφία), 185 επ. (εργογραφία), 71 επ. (Ο *E. Παπανούτσος* και η διδασκαλία της φιλοσοφίας στο «Αθήναιον»), *E. Παπανούτσος* Απομνημονεύματα. Ένα χρέος της Μπάμπης Οικονόμου. Εκδόσεις Φιλιππότη, 1982 σελ. 11 επ. (Μπ. Οικονόμου), 16 επ. (Κλ. Χάρβευ), 23 επ. (απομνημονεύματα), 137 επ. (Πορεία στο χρόνο και χώρο της ζωής του *E. Π. Παπανούτσου*), *Σ. Τριαντάρη-Μαρά* Ιστορία της φιλοσοφίας, τομ. Β', Από το τέλος του μεσαίωνα στον 21^ο αιώνα, Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, 2005, σελ. 861-863, *Κ. Τσάτσος* Μνήμη Ευάγγελου Παπανούτσου, «Φιλοσοφία» ΕΚΕΕΦ, τομ. 12, 1982, σελ.7.

³¹ *Χ. Καρλόγλου – Α. Ξυνογαλά* *Γ. Θεοτοκάς – Γ. Κασιμίπαλης*. Αλληλογραφία 1930-1966, 2008, σελ. 98, 100, *E. Παπανούτσος* Απομνημονεύματα, 1982, σελ. 88-89.

προσχωρήσει στον Κ. Καραμανλή, ζήτησε από τον Ε. Παπανούτσο, παρά τον διαφορετικό πολιτικό προσανατολισμό του, να λάβει μέρος στην Επιτροπή Παιδείας και την Επιτροπή Γραμμάτων και Τεχνών που είχε συσταθεί από τον Κ. Καραμανλή, για να μελετήσουν και να εισηγηθούν μέτρα ανορθωτικά των θεσμών στους δύο αυτούς τομείς, πράγμα το οποίο ο Ε. Παπανούτσος δέχθηκε³².

(iii) Του Φ. Βεγλερή η περίπτωση ήταν κάπως διαφορετική. Ο Φ. Βεγλερής γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1903, δευτερότοκος υιός του Θεοχ. Βεγλερή και της Ευγενίας το γένος Αθ. Αντίπα. Φοίτησε στο Ζωγράφειο Γυμνάσιο και το Λύκειο Ζαμαρία του Πέραν. Σπούδασε νομικά στη Γαλλία (1919-1927). Το πρώτο μεν έτος στο Bordeaux όπου τον κατηύθυνε ο πατέρας του, διδάκτωρ του εκεί Πανεπιστημίου (1890), τα λοιπά δε έτη στη Νομική Σχολή του Παρισιού κι έγινε πτυχιούχος (1923) της Σχολής αυτής. Τον Ιανουάριο του 1929, μετά τις κανονικές εξετάσεις επ' αδεία, διορίστηκε δικηγόρος στην Αθήνα. Κατά πως αφηγείται ο Κ. Τσάτσος, ο Φ. Βεγλερής «παρά τις καλές σπουδές, πρόσφυγας και άγνωστος δεν έβρισκε δουλειά. Ο Μίστος τότε, πρώτος δικηγόρος στο Συμβούλιο της Επικρατείας, τον βοήθησε γενναιόδωρα. Το ίδιο έκανε και ο πεθερός μου. Έγινε φίλος του σπιτιού, του δικού μου και του σπιτιού του Μίστου. Όταν το 1936 φυλακίστηκε στην Αίγινα από τον Μεταξά, η Ιωάννα του πήγαινε ό,τι χρειαζόταν στη φυλακή, τρόφιμα και κουβέρτες. Φιλοξενούσαμε τον πατέρα του, έναν ευγενικό γέροντα, όταν ερχόταν για να δη το παιδί του στην Αίγινα. Αδιατάρακτη συνεχίστηκε η φιλία αυτή για χρόνια. Όταν όμως ο Μίστος βρέθηκε συνεργάτης του Καραμανλή, η φιλία αυτή έσβησε. Ο Βεγλερής ήταν άνθρωπος του Συγκροτήματος που πάντα μισούσε τον Μίστο»³³. Από το 1933 έως το 1941 ο Φ. Βεγλερής υπήρξε νομικός συνεργάτης της τότε Ενώσεως των Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος. Η Νομική Σχολή Αθηνών τον εξέλεξε το 1935 υφηγητή του διοικητικού δικαίου, έκτακτο καθηγητή το 1956 και τακτικό το 1960. Η βαθιά πολιτική κρίση που ξέσπασε τον Ιούλιο του 1965, υποκίνησαν τον Φ. Βεγλερή να λάβει δημόσια κριτική θέση απέναντι στη στάση των πολιτειακών παραγόντων και στις γνώμες ή τη σιωπή των περισσότερων θεωρητικών. Την αρθρογραφία που είχε εγκαινιάσει, τη συνέχισε για την υπεράσπιση των ίδιων αξιών³⁴. Τρία χρόνια αργότερα με υπουργική απόφαση της 15.1.1968, η οποία στηρίχθηκε στις συντακτικές πράξεις Ι' και ΙΖ' του 1967 «περί εξυγιάνσεως των Δημόσιων και άλλων τινών Υπηρεσιών», απολύθηκε από την καθηγητική θέση του, μόνος αυτός από τους τακτικούς καθηγητές της Νομικής Σχολής Αθηνών στον οποίο η δικτατορική κυβέρνηση έκρινε σκόπιμο να επιβάλει το μέτρο. Ευτυχώς γι' αυτόν, ύστερα από πρόταση του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου των Γαλλικών Πανεπιστημίων διορίστηκε εταίρος καθηγητής (professeur associé) στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου για το πανεπιστημιακό έτος 1967-1968. Κατά το διάστημα της θητείας αυτής που ανανεώθηκε για τα επόμενα έξι έτη (ως το 1973-74), ανέλαβε διάφορες διδασκαλίες κλάδων του δημοσίου δικαίου, ιστορίας των πολιτικών ιδεών (από το τέλος του 18^{ου} αιώνα) και πολιτικής επιστήμης. Από το έτος 1970-71 του ανετέθη και η διδασκαλία του μαθήματος των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία εισήγηση για πρώτη φορά σε γαλλικό πανεπιστήμιο ως μάθημα αυτοτελές και εξεταζόμενο, εντεταγμένο στα προγράμματα του 4^{ου} έτους της Νομικής και του μεταπτυχιακού

³² Ε. Παπανούτσος Απομνημονεύματα, 1982, σελ. 90 επ.

³³ Κ. Τσάτσος Λογοδοσία μιας ζωής, том. Β, 2000, σελ. 409.

³⁴ Φ. Βεγλερής Ιουλιανά 1965-1966, 1966, εκδοτικός οίκος Αντ. Σάκκουλα, 1966.

κύκλου μαθημάτων για την απόκτηση διπλώματος ανωτέρων σπουδών. Παράλληλα με τα καθήκοντά του στη Νομική Σχολή, το Ινστιτούτο Πολιτικών Επιστημών (ΙΕΡ) του Στρασβούργου του ανέθεσε από το 1968-69 το μάθημα των Διεθνών Παγκοσμίων Οργανώσεων. Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, όπου αποκαταστάθηκε ως ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο Φ. Βεγλερής επανέλαβε την άσκηση της δικηγορίας. Το Δεκέμβριο του 1974, με πρόταση του εκδότη νομικών βιβλίων Νίκου Α. Σάκκουλα, ανέλαβε με άλλους νομικούς την έκδοση τριμηνιαίας επιθεωρήσεως συνταγματικής θεωρίας και πράξεως με τίτλο «Το Σύνταγμα» που εκδίδεται από το 1975 και της οποίας υπήρξε μέλος της συντακτικής επιτροπής και τακτικός συνεργάτης³⁵.

ε. Ό,τι και να συνέβη στο παρελθόν, βέβαιο είναι ότι στα 1966, ο *Κ. Τσάτσος*, όταν διαπίστωσε ότι οι Γ. Θεοτοκάς, Ε. Παπανούτσος και Φ. Βεγλερής είχαν διαφορετικές από αυτόν πολιτικές εκτιμήσεις για τα «Ιουλιανά» του 1965 και τον «ανένδοτο» αγώνα, λησμόνησε και τις φιλοσοφικές ρίζες του και την παλιά φιλελεύθερη παράδοσή του και επιτέθηκε με σφοδρότητα εναντίον τους με κείμενα που δεν θύμιζαν σε τίποτα, ούτε το Δημοσθένη, μήτε τον Κικέρωνα - τους οποίους ωστόσο θαύμαζε και μετέφρασε, για να αποδείξει ότι «η δημοτική γλώσσα είναι όργανο ικανό να καλύψει και το ρητορικό λόγο»³⁶ - ούτε τον προσεκτικό επιμελητή του τόμου για τη νεοελληνική ρητορεία,³⁷ ούτε τον συγγραφέα των νηφάλιων «αφορισμών»: «μεγάλο χασομέρι το μίσος, ασυγχώρητο στους γέροντες»³⁸. Τα σχετικά κείμενά του αποτελούν υπόδειγμα λιβελλογραφήματος³⁹, εκτοξευθέντος μάλιστα την άλλη μέρα του θανάτου του Γ. Θεοτοκά.

³⁵ Σύμμεικτα Φ. Βεγλερή. Η κρίση των θεσμών του Κράτους, том. Α, Υπεύθυνος εκδόσεως Π. Παραράς, 1988, σελ. XI-XIII. Βλ. εκεί και την εργογραφία του στις σελ. XVII-XXIII. Βλ. γενικότερα: Π. Δαγτόγλου Ο Φαίδων Βεγλερής, το δημόσιο δίκαιο και ο δημόσιος βίος στη χώρα μας, ΝοΒ 1999, σελ. 1256 επ., Μ. Δεκλερής Ο Φαίδων Βεγλερής ως δικηγόρος παρά τω Συμβουλίω της Επικρατείας, ΝοΒ 1999, σελ. 1253 επ., Π. Ζήσης Νέος καθηγητής της Νομικής Σχολής, «Νέον Δίκαιον» 1956, σελ. 595 (= ο *Ίδιος* Μελέται και άρθρα Β, τευχ. 2, σελ. 930-931), ο *Ίδιος* Νέοι καθηγηταί εν τη Νομική Σχολή Αθηνών, «Νέον Δίκαιον» 1960, σελ. 413 (= ο *Ίδιος* Μελέται και άρθρα том. Β, τευχ. 2, 1972, σελ. 956-957), Κ. Κεραμεύς Ο νομικός λόγος του καθηγητή Φαίδωνος Βεγλερή, ΝοΒ 1999, σελ. 1262 επ., Γ. Κοντογιώργης Ο Φ. Βεγλερής και η πολιτική επιστήμη στην Ελλάδα, Ελλ. Επιθ. Πολ. Επιστ. 12/1998, σελ. 173 επ.

Για την ακρίβεια «Το Σύνταγμα» ιδρύθηκε το 1975 από τους: Γ. Μαραγκόπουλο, Πρόεδρο του Συμβουλίου Επικρατείας, Ν. Μπουρόπουλο, Αντιπρόεδρο του Συμβουλίου Επικρατείας, Φ. Βεγλερή, Καθηγητή Πανεπιστημίου, Π. Δ. Δαγτόγλου, Καθηγητή Πανεπιστημίου, Γ. Κασιμάτη, Εντεταλμένο Υφηγητή Πανεπιστημίου, Γ. Κουμάντο, Καθηγητή Πανεπιστημίου, Γ. -Α. Μαγκάκη, Καθηγητή Πανεπιστημίου, Αρ. Μάνεση, Καθηγητή Πανεπιστημίου, Σπ. Πλασκοβίτη, Σύμβουλο Επικρατείας, Ν. Ρώτη, Δ.Π.Ε.-Δικηγόρο, Επ. Σπηλιωτόπουλο, Καθηγητή Πανεπιστημίου, και Δ. Θ. Τσάτσο, Καθηγητή Πανεπιστημίου, που συγκροτούσαν την Επιτροπή εκδόσεως του Περιοδικού, ενώ η Διεύθυνση Συντάξεώς του απαρτιζόταν από τους: Φ. Βεγλερή, Γ. Κασιμάτη, Ν. Ρώτη, Επ. Σπηλιωτόπουλο και Δ. Θ. Τσάτσο»: Γ. Παπαδημητρίου Η ανάπτυξη του δημόσιου δικαίου στον περιοδικό νομικό τύπο, ΤοΣ 1997, σελ. 683 επ. (= ο *Ίδιος* Συνταγματικές μελέτες (1975-2005), Εκδόσεις Σάκκουλα, 2007, σελ. 381 επ., ίδίως σελ. 383 σημ. 2).

³⁶ Κ. Τσάτσος Λογοδοσία μιας ζωής, том. Β, 2000, σελ. 598.

³⁷ Νεοελληνική ρητορεία, επιμέλεια Κ. Τσάτσου, Βασική Βιβλιοθήκη, том. 41, χ.χρ.

³⁸ Αναφέρεται από τον Π. Κανελλόπουλο Heidelberg, Ο χρυσός μας κρίκος του πνευματικού μας δεσμού, Αφιέρωμα στον Κ. Τσάτσο, 1980, σελ. 155.

³⁹ Βλ. από τη μια Κ. Τσάτσος Περί βλακειάς, «Η Καθημερινή» 20 και 21 Σεπτεμβρίου 1966, ο *Ίδιος* Αιδώς και Νέμεσις «Η Καθημερινή» 30 Οκτωβρίου και 1 Νοεμβρίου 1966 και από την άλλη Γ. Θεοτοκάς Σχόλιο για ένα λιβελλογράφημα. Ένα νοσηρό σύμπτωμα, «Το Βήμα» 8 Οκτωβρίου 1966. Τα σχετικά κείμενα αναδημοσιεύονται στο: Γ. Θεοτοκάς Στοχασμοί και θέσεις. Πολιτικά κείμενα 1925-1966, том. Β, 1950-1966, 1996, σελ. 1162 επ., 1169 επ., 1314 επ., 1326 επ., καθώς και στο: Κ. Τσάτσος Ο σύγχρονος κόσμος. Δοκίμια, δ' έκδοση, 1996, σελ. 88 επ., 101 επ., 108 επ., Υπέρ του Κ. Τσάτσου και

Μπορεί, στο σημείο αυτό, ο Κ. Τσάτσος να λησμονήσει τα όρια της ευπρέπειας, ωστόσο δεν πρέπει να λησμονηθεί ο Αριστοτέλης. Σύμφωνα με αυτόν⁴⁰, κατά την εξέταση των «παθών», πρέπει να διακρίνονται τα ακόλουθα: α) η ψυχική κατάσταση του ατόμου που βιώνει ένα ορισμένο «πάθος», β) εναντίον ποίων κατευθύνεται το «πάθος» του και γ) το για ποιους λόγους αυτό προκαλείται⁴¹. Δηλ. οφείλουμε να εξετάσουμε το ζήτημα με τους όρους της σύγχρονης κοινωνιολογίας των συγκινήσεων⁴², σε συνδυασμό με τους όρους της σύγχρονης ανάλυσης της συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας. Με ειλικρινή πρόθεση* όχι να στήσουμε – κι εμείς με τη σειρά μας – ένα κατηγορητήριο κατά του Κ. Τσάτσου* αλλά να τον αποκαταστήσουμε και να τον εξανθρωπίσουμε, αν επιτρέπεται η λέξη. Δηλ. να τον κατανοήσουμε ως άνθρωπο και ως πολιτικό, διαμέσου του αναστοχασμού και της αναβίωσης της συγκεκριμένης ιστορικής αφορμής που τον εξανάγκασε να προβεί στον πιο πάνω χαρακτηρισμό.

στ. Ποιος λοιπόν ήταν, κατά τη γνώμη μας πάντοτε, ο πραγματικός λόγος της καταφοράς του Κ. Τσάτσου κατά των Γ. Θεοτοκά, Ε. Παπανούτσου και Φ. Βεγλερή οι οποίοι αρθρογράφησαν το καλοκαίρι του 1965 για να υπερασπίσουν τις δημοκρατικές τους απόψεις;

Ήταν όχι ακριβώς το τελευταίο αλλά ένα άλλο γεγονός. Το γεγονός ότι, όπως σημειώθηκε και πιο πάνω, η ΕΡΕ, στις εκλογές της 16.2.1964, έχασε την πλειοψηφία από την Ένωση Κέντρου η οποία συγκέντρωσε το 52,72% και 171 έδρες, έναντι της ΕΡΕ-Κόμματος Προοδευτικών που συγκέντρωσαν το 35,36% και 107 έδρες. Η Ε.Κ. μαζί με την ΕΔΑ, που συγκέντρωσε το 11,80% των ψήφων και 22 βουλευτές, με ή και χωρίς αυτούς, θα ρύθμιζε τα πολιτικά πράγματα. Κι αυτόν τον κίνδυνο δεν το έβλεπαν οι πιο πάνω «βλάκες» διανοούμενοι.

Για όσους είναι συλλέκτες «λημμάτων» ή «τσιτάτων», από την παράθεση των οποίων προκύπτει το αξίωμα, ότι δεν ευσταθεί η διάκριση μεταξύ «Δεξιάς» και «Αριστεράς», ιδού ακόμη ένα από αυτά. Είναι παρμένο από στίχους αριστερού ποιητή τον οποίο κάποιιο αυτόκλητοι καθοδηγητές εννοούν, παρά τη θέλησή του, να

κατά των Φ. Βεγλερή, Γ. Θεοτοκά και Ε. Παπανούτσου παρενέβη, έξη μήνες πριν από τη δικτατορία, ο Θ. Παπακωνσταντίνου με άρθρο που έφερε τον τίτλο «Η τιμή και η φυγή», που δημοσιεύθηκε στη «Μεσημβρινή» της 29.10.1966, κείμενο που επίσης αναδημοσιεύθηκε ο.π. σελ. 1323 επ.

⁴⁰ Ρητορική Β1, 1378 α, 20-25.

⁴¹ «Δει δε διαιρείν περί έκαστον εις τρία, λέγων δ' οίον περ' οργής πώς τε διακείμενοι οργίλοι εισί και τίσιν ειώθασι οργίζεσθαι και επί ποίοις»: *Αριστοτέλης Άπαντα*, Εισαγωγή-μετάφραση *Η. Νικολάουδης* και σχόλια *Φιλολογική Ομάδα του Κάκτου*, Κάκτος, τομ. 29 σελ. 18-19, *Η. Ηλιού* Η ρητορική του Αριστοτέλη, 1984, σελ. 133.

⁴² *Ν. Δεμερτζής – Θ. Λίποβατς* Φθόνος και μνησικακία. Τα πάθη της ψυχής και η κλειστή κοινωνία, 2006, σελ. 11 επ., 29 επ., 69 επ. Πρβλ. και Θ. Λίποβατς Ζητήματα πολιτικής ψυχολογίας, 1991, σελ. 99 επ., 126 επ., 238 επ., 266 επ., αλλά και *Μαξ Σέλερ* Ο μνησικάκος άνθρωπος, Μτφρ. *Κ. Παπαγιώργης*, 2002, ο οποίος επιχειρεί, με τη μελέτη αυτή, την αναλυτική περιγραφή των εμπειριών και ενεργειών που ιδιάζουν στον μνησικάκο άνθρωπο, εντάσσει δε τη θέση του εντός του πλαισίου της φιλοσοφίας των αξιών, για την οποία μας έκανε λόγο το 1988 ένας νομικός ερευνητής: ο *Μ. Α. Καράσης* Η φιλοσοφία των αξιών του Μ. Scheler και το φαινόμενο του τραγικού στο δίκαιο. Μια φαινομενολογική προσέγγιση των αντινομιών του δικαίου, 1988 (= ο *Ίδιος* Μελέτες γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικαίου Ι, 2002, σελ. 83 επ.).

τον συμβουλευόουν να γράφει ελεύθερα όσα γράφει, υπό ένα όμως όρο: να μη βοηθάει τον εχθρό. Ιδού το λήμμα:

*«Οι διανοούμενοι είναι ανεύθυνοι
οι ποιητές ευάλωτοι»*

με δαμόκλεια σπάθη το βιωμένο φόβο
*μην άθελά σου βοηθήσεις τον εχθρό»*⁴³.

ζ. Για να επανέλθουμε στο θέμα μας, η κορύφωση του αντικομμουνιστικού μένους ήταν αναμενόμενη. Το Κράτος «κινδύνευε» να περιέλθει σε πολιτικές δυνάμεις οι οποίες δεν ελέγχονταν πλέον από την ΕΡΕ⁴⁴, μια και οι πολιτικές ισορροπίες είχαν διαταραχθεί ανεπανόρθωτα μετά την αποχώρηση του Κ. Καραμανλή από την ενεργό πολιτική το 1963 και οι αδυναμίες προσαρμογής της παράταξης στα νέα κοινωνικά δεδομένα αναδείχθηκαν δραματικά υπό την ηγεσία του μετριοπαθούς αλλά με έλλειψη πολιτικού βάρους – κατά την άποψη της συντηρητικής παράταξης - Π. Κανελλόπουλου⁴⁵. Από τη σκοπιά αυτή, την πολιτική και όχι τη φιλοσοφική, ο λίβελλος που έγραψε ο Κ. Τσάτσος, ήταν «τελεολογικά» εύστοχος. Ως σκοπό του είχε να επιτύχει την πόλωση και την υπόμνηση του εμφυλιακού τραύματος. Η ιδεολογική σύγχυση στην οποία υπέπεσε ο πολιτικός Κ. Τσάτσος ήταν ότι αντιπαρέβαλε τον δημοκρατικό με τον ανένδοτο αγώνα, υποστηρίζοντας ότι ο δεύτερος χρησιμοποιούσε όλα τα μέσα, θεμιτά και αθέμιτα, σύμφωνα προς το πνεύμα της «δημοκρατίας ανατολικού τύπου, της μονοκομματικής κομμουνιστικής δημοκρατίας», χωρίς ευπρέπεια και μέτρο και έξω από τους ηθικούς κανόνες που διέπουν τις δημοκρατίες, η Ένωση Κέντρου ανήγαγε σε θεμιτή μέθοδο πολιτικού αγώνα την «αδίστακτον συκοφαντίαν», ακριβώς όπως οι κομμουνιστές. Βασικός όρος της δημοκρατίας ήταν, τότε, σύμφωνα με τον Κ. Τσάτσο, η επιστροφή στο μέτρο, στην ευπρέπεια, στην εντιμότητα και στο σεβασμό του αντιπάλου, στο δημοκρατικό ήθος δηλαδή, το οποίο έχει πληγεί από τον «ανένδοτο αγώνα» και τους «κρυπτόμενους όπισθεν αυτού ερυθρούς λόγους»⁴⁶.

η. Η συνέχεια της ιστορίας εκείνης έχει ιστορικό και πολιτικό ενδιαφέρον.

Η αντίδραση του Γ. Θεοτοκά στην πιο πάνω επίθεση του Κ. Τσάτσου ήταν άμεση αλλά ευπρεπής. Έστειλε την παραίτησή του από το ΔΣ του Ιδρύματος Παλαμά, στο οποίο μετείχε και ο Κ. Τσάτσος. Στη συνοδευτική επιστολή του έγραφε με πικρία μεταξύ των άλλων: «Τι υπηρεσίες μπορεί να προσφέρει στο Ίδρυμα [...] ένας «ημίβλακας» που επιπλέον είναι «δημόσιος κίνδυνος»;⁴⁷

Εκ μέρους του Ε. Παπανούτσου αντίδραση σε εκείνο το λιβελλογράφημα δεν υπήρξε. Σε χρόνο ανύποπτο είχε ήδη αναλύσει, με ήρεμο και φιλοσοφημένο τρόπο,

⁴³ Τ. Πατρίκιος Ποιήματα 1953-1959, 1998 σελ. 173-174, Π. Νούτσος Κοινωνία, πολιτική, στράτευση και ποίηση. Για τον Τίτο Πατρίκιο, 2006, σελ. 95.

⁴⁴ Α. Δαβαλάς Η συγκρότηση της δεξιάς ιδεολογίας στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1944-1981. Μια θεσμική προσέγγιση, 2008, σελ. 227 επ.

⁴⁵ Α. Δαβαλάς ο.π. σελ. 248.

⁴⁶ Κ. Τσάτσος Ακρόπολις 24.5.1966, Δ. Παπαδημητρίου Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967, 2006, σελ. 267.

⁴⁷ Χ. Καράογλου – Α. Ξυνογαλά ο. π. επίμετρο, σελ. 153 επ., ιδίως σελ. 166.

στους αναγνώστες της επιφυλλίδας του, τις συνειδητές και ασύνειδες προθέσεις εκείνων που γράφουν παρόμοιους λιβέλλους. Ότι δηλ. με το διασυρμό «εξυπηρετείται μια ορισμένη κοινωνική [= πολιτική] ανάγκη: να διαπομπευθεί ο ένοχος, για να μην ξαναπέσει στο ίδιο αμάρτημα και για να παραδειγματισθούν οι άλλοι».⁴⁸ Βάζοντας νερό στο κρασί του ο Ε. Παπανούτσος, όταν αργότερα συναντήθηκε με τον Κ. Τσάτσο, του είπε – με την ευκαιρία της συζήτησης ενός εκπαιδευτικού νομοσχεδίου που πρότεινε η κυβέρνηση του Κέντρου, στην οποία ο Ε. Παπανούτσος ήταν Γενικός Γραμματέας του Υπ. Παιδείας – «να προσπαθήσει η συζήτηση του νόμου από το κόμμα του να κρατηθεί σε υψηλό επίπεδο νηφαλιότητας και ευπρέπειας», πράγμα που ο Κ. Τσάτσος «τον διαβεβαίωσε ότι θα το κάνει» αλλά, όπως αφηγείται στη συνέχεια ο Ε. Παπανούτσος «φαίνεται ότι δεν πέτυχε να πείσει τους συναδέλφους του. Γιατί οι «εθνικόφρονες» βουλευτές επιτέθηκαν λαύροι κατά της κυβερνητικής πολιτικής στην Εκπαίδευση και διακήρυτταν σε όλους τους τόνους ότι, αν εφαρμοστεί, το «καταχθόνιο» τούτο πρόγραμμα, το Έθνος θα αποκοπεί από την ... «ελληνοχριστιανική του παράδοση και το δυτικό πολιτισμό, θα αλλαξοπιστήσει και θα εκβαρβαρωθεί. Στους λόγους των δεν άφηναν ευκαιρία να μην εκτοξεύουν εναντίον μου τις πιο απίθανες κατηγορίες. Μερικοί μάλιστα εξημμένοι πατριώτες ανέσυραν από τα σκονισμένα ντουλάπια τις παλαιές καταγγελίες για ... εαμοκομμουνισμό και με αποκαλούσαν (παρά τις έντονες διαμαρτυρίες των κυβερνητικών βουλευτών) «σατανικόν» άνθρωπο που θα τινάζει στον αέρα τα κοινωνικά θεμέλια της «θρησκείας, της πατρίδας και της οικογένειας».⁴⁹ Ευτυχώς για κείνον, ο Ε. Παπανούτσος κράτησε τη ψυχραιμία του. Δεν θέλησε καν να υπενθυμίσει στους ασεβείς, ότι ξεκίνησε την επιστημονική σταδιοδρομία του ως διδάκτωρ της Θεολογίας.

Ίσως ο Ε. Παπανούτσος να επιβεβαίωσε για μια ακόμη φορά εκείνο το οποίο θα μετέφερε αργότερα στη μελέτη του για τον Α. Δελμούζο: «Η ελληνική αστική τάξη είναι αντιδραστική. Δεν εγνώρισε και δεν έζησε καμιά από τις αρετές που αποτελέσανε την αξία, τον υπαρχτικό λόγο των αστικών τάξεων της Δύσης. Ούτε τη δίψα της απροκατάληπτης αλήθειας, ούτε το γενναίο πέταγμα της ελεύθερης έρευνας, ούτε το σεβασμό της ελευθερίας της συνείδησης, ούτε την τιμή προς τους δημιουργούς του καλύτερου μέλλοντος. Η ελληνική αστική τάξη φέρνει μέσα της βαθύτατα τα σπέρματα της αδυναμίας. Παραγνώρισε και παραγνωρίζει πεισματικά τις βασικές αλήθειες που έφεραν την Αναγέννηση στη Δύση, τη μετάβαση από το σκοτεινό μεσαιώνα στον ανοιχτό ορίζοντα της σκέψης, της φιλοσοφίας, της επιστήμης και της καλλιτεχνικής δημιουργίας των Νεωτέρων Χρόνων. Η ελληνική αστική τάξη είναι προορισμένη να στολίζεται με φράκο και κολλαριστό πουκάμισο και να' χει τη στεγνή ψυχή μεσαιωνικού καλόγερου. Υποκρισία, σεμνοτυφία, ηθική κούφια, αρετή των λόγων και εκμετάλλευση. Αν η τάξη αυτή που κυβερνάει το δύσμοιρο λαό και τον εξαπατά εκατό χρόνια τώρα, είχε κόκκο μυαλού, θα είχε αγκαλιάσει την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση. Γιατί η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση, όπως διατυπώθηκε στα νομοσχέδια του 1913, στο πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου του 1914 και στην προσπάθεια του Μαράσλειου Διδασκαλείου, ήταν το θεμελίωμα της ελληνικής παιδείας απάνω στα ζωντανά δεδομένα του γνήσιου

⁴⁸ Ε. Παπανούτσος Ο διασυρμός, «Το Βήμα» της 31.1.1952 (= ο ίδιος Επίκαιρα και ανεπίκαιρα, 1962, σελ. 51 επ.).

⁴⁹ Ε. Παπανούτσος Απομνημονεύματα. 1982, σελ. 109-110. Πρβλ. ο ίδιος Αγώνες και αγωνία για την παιδεία, 1965, ο ίδιος Η παιδεία. Το μεγάλο μας πρόβλημα, 1976.

ελληνικού κόσμου, ήταν αληθινή εκπαιδευτική αναγέννηση μέσα στο πλαίσιο όλων των χαρακτηριστικών μιανής σύγχρονης προοδευτικής αστικής κοινωνίας. Μα οι Νεοέλληνες αστοί, τότε με τις κατηγορίες για τσαρικά ρούβλια, τότε με αθείες, τότε με μπολσεβικισμούς, τότε με ανηθικότητες, κλοτσοβόλησαν κάθε φορά, έφτυσαν, ερύπαναν κάθε «άνθρωπο» που αγαπώντας πλατιά το λαό του ήρθε για να τους μεταδώσει λίγο φως. Έτσι έκαμαν και άλλες «κυρίαρχες τάξεις». Μα κανείς δεν προβληματίζεται από το τέλος των»⁵⁰.

Δεκάξη χρόνια από τότε που ο Ε. Παπανούτσος δέχθηκε την επίθεση του Κ. Τσάτσου, η ανθρώπινη μοίρα έπαιξε τον περίεργο ρόλο της. Το Μάιο του 1982, κατά την επίσημη υποδοχή του Ε. Παπανούτσου ως νέου μέλους της Ακαδημίας Αθηνών, παρουσία του Προέδρου της Δημοκρατίας Κ. Καραμανλή, μετά το χαιρετισμό του Προέδρου της Ακαδημίας Ι. Ν. Καρμίρη, τακτικού καθηγητή της Δογματικής και Χριστιανικής Ηθικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών⁵¹, ο Π. Κανελλόπουλος προσφώνησε το νέο ακαδημαϊκό αντί του εκδημήσαντος Ι. Θεοδωρακόπουλου που, όπως τόνισε ο Π. Κανελλόπουλος: «Θα ήταν πολύ αρμοδιώτερος από μένα για να σας προσφωνήσει, κύριε συνάδελφε». Υπήρξε δε ο Ι. Θεοδωρακόπουλος εκείνος που, κατά τη σύσκεψη της επιτροπής για τη μελέτη των εκπαιδευτικών προβλημάτων στα 1959, αντέκρουσε μαχητικά τις απόψεις του Ε. Παπανούτσου. Όπως εξήγησε ο Π. Κανελλόπουλος – που από καιρό ήταν ένας άνθρωπος για τον οποίο η περίοδος της μαθητείας είχε λήξει πια. Ίσως και η περίοδος της αυτοέρευνας. Ό,τι απέμενε ήταν η εξομολόγηση⁵² - «Δεν κατορθώσαμε ο Κωνσταντίνος Τσάτσος κι εγώ, να συμβιβάσουμε τις διϊστάμενες απόψεις». Ο ίδιος ομιλητής, δεν παρέλειψε μάλιστα να πει ότι η βασική γραμμή της εκπαιδευτικής πρότασης του Ε. Παπανούτσου ήταν ορθή. «Η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου 1967 κατέστρεψε το έργο σας εκείνο. Εθριάμβευσε τότε η αμάθεια, η πομπώδης ασυναρτησία»⁵³. Αυτή τη φορά, ο «συνοδοιπόρος», είχε δικαιωθεί εκ μέρους της συντηρητικής παράταξης. Αλλά και μετά θάνατο⁵⁴. Όχι όμως και εκ μέρους, όλων τουλάχιστον, των «συνοδοιπορούμενων»⁵⁵.

⁵⁰ Ε. Παπανούτσος Α. Δελμούζος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1978, σελ. 96-97. Πρβλ. Κων. Γερ. Γιαννόπουλος Το ελληνικό νομικό βιβλίο, «Διαβάζω» τευχ. 5-6/1976-1977, σελ. 16 επ., ιδίως σελ. 25.

⁵¹ *Ελληνικόν Who's who, Τις, πόθεν*, 1965, λ. «Καρμίρης, Ιωάννης Νικολάου», σελ. 236.

⁵² Γ. Χατζίνης *Ελληνικά κείμενα*, 1955, σελ. 105 επ., ιδίως σελ. 111.

⁵³ Π. Κανελλόπουλος Ομιλίες στην Ακαδημία Αθηνών, επιμέλεια Ν. Σοϊλεντάκης, 1989, σελ. 157 επ., ιδίως σελ. 158, 163. Μεταξύ εκείνων οι οποίοι διακρίθηκαν για την «αμάθεια» και την «πομπώδη ασυναρτησία» τους ήταν: Το μεν ο Αλ. Ματθαίου, υπουργός Γεωργίας, που υποστήριξε την ανάγκη σύστασης ενός «Εθνικού Συμβουλίου Παιδείας», το οποίο θα γνωμοδοτούσε για τη χάραξη «των γενικών γραμμών της εθνικής πολιτικής επί της παιδείας». Και τούτο για να μην «ημπορεί ο οποιοσδήποτε Παπανούτσος να καθορίσει την πολιτική της παιδείας». Ν. Αλιβιζάτος Πέρα από το 16. Τα πριν και τα μετά, 2007, σελ. 62 κειμ. και σημ. 54. Το δε ο καθηγητής του διοικητικού δικαίου στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και υπουργός της χούντας Ηλ. Κυριακόπουλος που υποστήριξε την ανάγκη καθιέρωσης του θεσμού του «κυβερνητικού επιτρόπου» στα Πανεπιστήμια, θεσμός ο οποίος θα λειτουργούσε ως «ο οφθαλμός του κράτους» στα ΑΕΙ: Ν. Αλιβιζάτος ο.π. σελ. 61 σημ. 53.

⁵⁴ Π. Κανελλόπουλος Αποχαιρετισμός στον Ε. Π. Παπανούτσο. Επικήδειος λόγος κατά τη νεκρώσιμη ακολουθία της 3.5.1982, «Νέα Εστία» 15.5.1982 (= ο ίδιος Τα Δοκίμια, τόμος τρίτος, Εκδόσεις Φίλων Παν. Κανελλόπουλου, 2002, σελ. 479-481).

⁵⁵ Δ. Καψάλης Ο κ. Παπανούτσος και η γενεαλογία μιας αθλιότητας, «Ο Πολίτης», τευχ. 1, Μάης 1976, σελ. 21 επ. Βλ. επίσης και την κριτική που ασκήθηκε στον Ε. Παπανούτσο για τη μεταφορά στην Ελλάδα των ιδεών του Ο. Σπένγκλερ για την «παρακμή της δύσης»: Π. Νούτσος Νεοελληνική φιλοσοφία. Οι ιδεολογικές διαστάσεις των ευρωπαϊκών της προσεγγίσεων, Κέδρος, 1981, σελ. 145 επ.,

Η αντίδραση του Φ. Βεγλερή – που, εκτός από «βλάκα» που τον είχε αποκαλέσει ο Κ. Τσάτσος, κάποιος, όνομα και μη χωριό, τον αποκάλεσε, για τον ίδιο λόγο, και «χαζό», με έμφαση μάλιστα («χαα-ζός»)⁵⁶ - ήταν φοβερή. Εκδηλώθηκε σε δύο φάσεις. Κατά την πρώτη φάση, παρέλαβε τον Κ. Τσάτσο, περνώντας τον τότε (1966) – στο μυστικό τετράδιο που επί πενήντα τρία έτη τήρησε – γενεές δεκατέσσερις⁵⁷. Κατά τη δεύτερη φάση, παρέλαβε τον αδελφό του, τον Θ. Τσάτσο. Όταν ο τελευταίος υπέβαλε, το 1964 υποψηφιότητα στο Πανεπιστήμιο, για την έδρα της Πολιτειολογίας, ο Φ. Βεγλερή, αφού τον παίδεψε τρία χρόνια, κατάθεσε στις 3.5.1967, μαζί με τον Μ. Δένδια και τον Κ. Ευσταθιάδη, αρνητική εισήγηση. Με αποτέλεσμα, ο μεν Θ. Τσάτσος να μην εκλεγεί ως τακτικός καθηγητής αλλά να λάβει απλώς εντολή διδασκαλίας επί τριετή θητεία⁵⁸, ο δε Κ. Τσάτσος, να περάσει στα απομνημονεύματά του, με τη σειρά του, τον Φ. Βεγλερή γενεές δεκατέσσερις, χαρακτηρίζοντάς τον «αριστερό της πολυθρόνας». Βαθύτατα πληγωμένος για τον αδελφό του, ο Κ. Τσάτσος γράφει ότι «ό,τι δεν κατόρθωσε να πετύχει αμέσως ο Βεγλερή, το κατόρθωσε μερικούς μήνες αργότερα ο Χάρος».⁵⁹

Αν διά στόματος Π. Κανελλόπουλου, δικαιώθηκε δεκάξη χρόνια μετά, το 1982, ένας από τους πιο πάνω τρεις διανοούμενους, δηλ. ο Γ. Θεοδοκάς, διά γραφίδος Κ. Τσάτσου δικαιώθηκαν τριάντα τέσσερα χρόνια μετά, το 2000, και οι τρεις τους, δηλ. και ο Γ. Θεοδοκάς και ο Ε. Παπανούτσος και ο Φ. Βεγλερή, για όσα έγραψαν για τα Ιουλιανά του 1965 για να δεχθούν τότε την πιο πάνω επίθεση του Κ. Τσάτσου. Ιδού τι ο τελευταίος, στο μείζον αυτοβιογραφικό κείμενό του, γράφει:

καθώς και την εμπειριστατωμένη παρουσίαση και ορθή αξιολόγηση του Ε.Π. από τον Β. Κύρκο Ευάγγελος Παπανούτσος. Ο φιλόσοφος. Αφιέρωμα στον Ε. Παπανούτσο, 1980, σελ. 23-52.

⁵⁶ Φ. Βεγλερή Τετράδια 1944-1947, 1998, σελ. 128.

⁵⁷ Φ. Βεγλερή Τετράδια 1944-1997, 1998, σελ. 90.

⁵⁸ *Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών. Νομική Σχολή. Εισηγητικά εκθέσεις και απόσπασμα πρακτικών εκλογής καθηγητών*, τομ. Β, 1969, σελ. 433-623.

Εδώ, ενδεχομένως χρειάζεται να θυμηθούμε, τι συνέβη πριν από (1969-1956 =) 13 έτη και πριν από (1969-1960 =) 9 έτη, όταν ο Φ. Βεγλερήs εξελέγη έκτακτος και αργότερα τακτικός καθηγητής του διοικητικού δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Για την εκλογή του ως έκτακτου καθηγητή γράφηκαν μεταξύ άλλων και τα ακόλουθα: «Ηυδόκησεν επιτέλους των Νομοδιδασκάλων η σοφή Σχολή να προκηρύξη και να πληρώση την από πολλού χρόνου κενήν έδραν του Διοικητικού Δικαίου. Ποιος ο λόγος της επί τόνον μακρόν αργίας της έδρας δεν είναι δύσκολον να μαντεύση κανείς. Η εκλογή του σημερινού καθηγητού προδίδει το μυστικόν. Ο κ. Φαίδων Βεγλερήs δεν ανήκει εις την κατηγορίαν των υποψηφίων εκείνων, οι οποίοι αδαείς και ανεπιτήδειοι δι' ευδόκιμον επαγγελματικήν σταδιοδρομίαν αποβλέπουν εις την καθηγεσίαν ίνα δι' αυτήs εξασφαλίσουν το τεκμήριον της επιστημοσύνης και της επαγγελματικής επικρατήσεως· πολύ δε ολιγώτερον εκείνων, οι οποίοι είτε διά πολιτικών μέσων, είτε δι' οψιφανών οργανώσεων κατορθώνουν να επιβάλλουν την εν τω Πανεπιστημίω εκλογήν των ...».

Για την εκλογή του ως τακτικού καθηγητή γράφηκε ότι εξελέγη «επί τέλους τακτικός καθηγητής στο Διοικητικό Δίκαιο». Στο ίδιο δημοσίευμα εκφράζεται η ευχή και η ελπίδα «ότι ο κ. Βεγλερήs θα μεταδώση εις την Νομικήν Σχολήν το πνεύμα της σοβαρότητος της αποστολής της και διά του εγνωσμένου ανωτέρου επιστημονικού ήθους του θα συμβάλλη εις την ανύψωσιν του κύρους αυτήs και του γοήτρου, το οποίον τόνον επικινδύνως έχουν επ' εσχάτων μειωθή» (*Π. Ζήσης «Νέον Δίκαιον» 1956, σελ. 595, ο Ιδιος «Νέον Δίκαιον» 1960, σελ. 413*).

Συνήθη φαινόμενα (και) στη χώρα μας, όπου οι θέσεις είναι λίγες και οι υποψήφιοι για να τις καταλάβουν, είναι πολλοί. Εντεύθεν και οι αγριότητες. Πρβλ. Δ. Βεζανής Απάντησις εις τον κ. Γ. Μαριδάκην. «Πόθεν άρξωμαι σε κείρην»; 1958, σελ. 1-92.

⁵⁹ Κ. Τσάτσος Λογοδοσία μιας ζωής, τομ. Β, 2000, σελ. 409-410.

«Ο θάνατος του Παύλου στάθηκε ένα πλήγμα και για τον τόπο και για τη δυναστεία. Ήταν ένας απλός και τίμιος στη σκέψη άνθρωπος, γεμάτος καλές προθέσεις, με μεγάλη αρχοντιά και φυσική ευγένεια. Αλλά η Φρειδερίκη τον επηρέαζε αποφασιστικά και τον παρέσυρε σε ολισθήματα, που μόνος του δεν θα είχε κάνει ποτέ. Ο θάνατός του ήταν μια εθνική απώλεια, γιατί ο γιος, σχεδόν παιδί, ήταν ακόμη πιο υποταγμένος στη μάνα του. Η Φρειδερίκη ήταν προφανώς η δυνατώτερη, και στη σκέψη και τη βούληση, από όλη την οικογένεια. Ήταν πολύ έξυπνη στα μικρά και στα μεγάλα άκριτη. Χωρίς λογικά να το παραδέχεται, στο υποσυνείδητό της κρατούσε η πεποίθηση ότι τα βασιλικά γένη είναι ένα είδος ζωϊκού βασιλείου διαφορετικό από τους υπόλοιπους θνητούς. Και αυτή η πεποίθηση δεν κρυβόταν πάντα, όπως θα έπρεπε. Είχε σφοδρές επιθυμίες και ενθουσιασμούς που γρήγορα εξανεμιζόνταν. [...] Της Φρειδερίκης άρεσε η πολιτική δράση. Μάλλον με τον Παπάγο. Είχε εγκάρδιες φιλίες με τον Σοφοκλή Βενιζέλο. Από το 1955 ως το 1958 υποστήριζε τον Καραμανλή και από το 1958 ως το 1964 τον υπέσκαπτε ώσπου να τον εξοντώσει. Ύστερα, εγκολπώθηκε τον Γεώργιο Παπανδρέου, όταν στην αρχή της έκανε μερικά χατήρια για να κερδίσει την εύνοιά της. Αλλά το 1965, επηρεασμένη από πρόσωπα πολιτικώς ασήμαντα, ευλόγησε την γνωστή αποστασία που με την ακαταστασία που δημιουργήσε οδήγησε στη δικτατορία. Όχι όμως σε αυτήν που ήθελε, αυτήν με τους αντιστρατήγους, αλλά στη δικτατορία των συνταγματαρχών που δεν ήθελε και επιχείρησε με ένα ηλίθια οργανωμένο κίνημα να ανατρέψει. Νόμιζε ίσως πως, απαλλαγμένη από τον Καραμανλή και τον Παπανδρέου, θα μπορούσε να κυβερνήσει αυτή με δικούς της ανθρώπους. Για όλα αυτά τα μασκαριλίκια δεν φταίει μόνο η Φρειδερίκη αλλά ένα άθλιο περιβάλλον και ένα μέρος του πολιτικού κόσμου. Λιγότερο από όλους φταίει ο Κωνσταντίνος, ένας 25χρονος άπειρος και αμόρφωτος νέος. Η Ελληνική Δυναστεία δεν θα κατέρρεε αν δεν έκανε αλυσιδωτά λάθη που οφείλονταν κυρίως στη Φρειδερίκη, που δεν κατόρθωσε ποτέ να έχει μια γενικότερη εποπτεία. Δρούσε στο βρόντο, χωρίς να βλέπει ποτέ τις συνέπειες της δραστηριότητάς της. Η τελευταία στροφή της προς την ινδική φιλοσοφία δείχνει ότι δεν είχε καταλάβει τίποτα από Ευρώπη, και τίποτα από Ελλάδα, και αμφιβάλλω αν προχώρησε ουσιαστικά στο μυστικό βάθος της ινδικής φιλοσοφίας. Με την αποχώρηση του Καραμανλή και τον θάνατο του Παύλου, που ήταν συνετός και δημοκρατικός, ο νέος βασιλεύς, και προπαντός η μητέρα του, έκαναν το μοιραίο λάθος, μόλις πέρασαν οι μήνες του μέλιτος με τον Γ. Παπανδρέου, να διεκδικήσουν έναν ενεργότερο ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις, ρόλο που δεν τους άρμοζε. Αυτή η συμπεριφορά ταίριαζε στο βασιλικό περιβάλλον. Έτσι, από την άνοιξη του 1965 άρχισαν να διαφαίνονται τα σημεία όπου θα ξεσπούσε η ρήξη μεταξύ Παλατιού και Κυβερνήσεως. Στην Ελλάδα τα κόμματα δεν ανατρέπονται από τις αντιπολιτεύσεις· τα κόμματα αυτοδιαλύονται. Έτσι έγινε με το κόμμα των Φιλελευθέρων, έτσι με το Λαϊκό, έτσι και με την Ένωση Κέντρου. Το Παλάτι, επιδιώκοντας περισσότερες αρμοδιότητες στον στρατιωτικό τομέα, επωφελήθηκε από τις ρωγμές που ήδη είχαν παρουσιασθεί μέσα στο κυβερνών κόμμα, επενέβη κατά τρόπο αντιδημοκρατικό και προκάλεσε την κρίση του Ιουνίου 1965. Αν ήταν πιο συνετή και υπομονετική, θα άφηνε, χωρίς αυτή να αναμιχθεί, τον Παπανδρέου να καταρρεύσει μόνος, ίσως και σε ένα εξάμηνο. Βιάστηκε και ηρωοποίησε τον Παπανδρέου. Και ενώ, αν διαλυόταν ο Παπανδρέου από μόνος του, την ευθύνη της διάλυσης θα είχαν μόνο όσοι επιδίωκαν τη δημιουργία ενός νέου πολιτικού κινήματος, με όσα έπραξε το Παλάτι έμπλεξε τον Βασιλέα, χωρίς λόγο, σε αυτή την υπόθεση και με το μπλέξιμο αυτό υπόγραψε την καταδίκη του για ένα μεγάλο τμήμα της κοινής γνώμης.»⁶⁰

⁶⁰ Κ. Τσάτσος Λογοδοσία μιας ζωής, τομ. Β, 2000, σελ. 370, 372-374. Πρβλ. Μ. Μελετόπουλος Η Βασιλεία στην νεώτερη ελληνική ιστορία. Από τον Όθωνα στον Κωνσταντίνο Β'. Πρόλογος Δ. Τσάτσος

Ένας Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να φθάσει έως εδώ. Τίποτε όμως δεν εμποδίζει ένα δημοσιογράφο να πάει ακόμη πιο πέρα: «Όσο για το περιβόητο χαστούκι που λέγεται ότι «άστραψε» ο μετέπειτα ιδρυτής της Ν.Δ. στη βασίλισσα Φρειδερίκη, οι διαστάσεις του στιγμιοτύπου ξεπερνούν τη μεθοδολογία του ανδρός. Ιστορικά ουδέποτε αποδόθηκε σε έλλειψη τακτ, αλλά θεωρήθηκε επιβεβλημένη πολιτική πράξη»⁶¹.

και Α. Λαβέρδος, 1994, σελ. 161 επ., 189 επ., 197 επ.

⁶¹ Δ. Παγαδάκης Ο θείος Κώστας ήξερε. "Big Fisch for men – Πρώτο θέμα», τευχ. 158/30.11.2008, σελ. 69 επ. ιδίως σελ. 70.